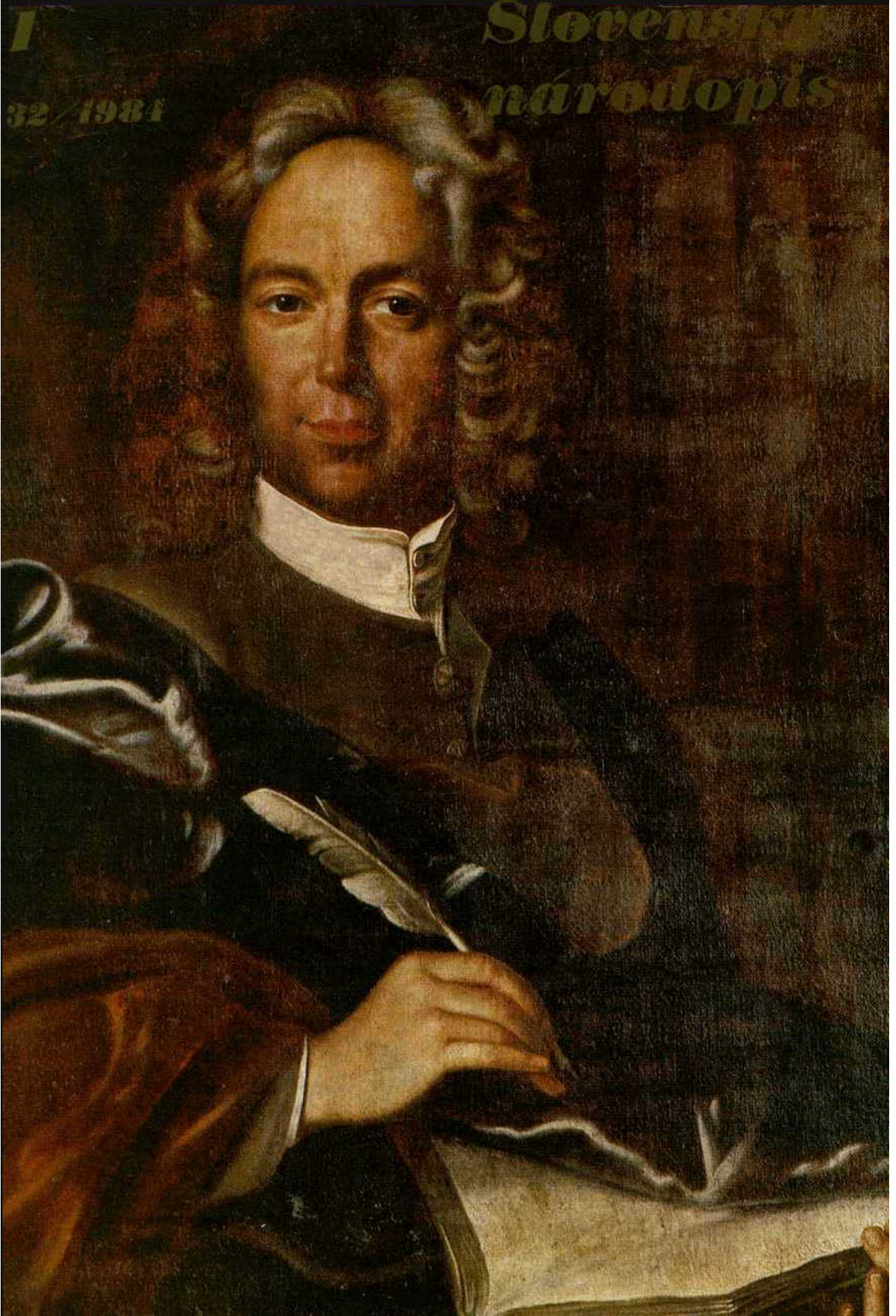

I
32/1984

Slovenski
narodopis

Na obálke: 1. strana: Ján Kupecký, Portrét Mateja Bela. Kópia olejomalby z konca 18. storočia, zhotovená neznámym kopistom podľa medzičasom strateného originálu. Obraz sa nachádza v Gemerskom múzeu v Rimavskej Sobote. Identifikoval ho Ladislav Saučín v štúdií Podobizeň Mateja Bela od Jána Kupeckého. *Ars*, umelecko-historická revue Slovenskej akadémie vied, 1969, 1, s. 103—112.

4. strana: Mapa Polomky k rukopisu M. Bela *Notitie Gemerskej župy* z r. 1720. *Bibliotheca Esztergom*. Fotodok. ÚHV SAV

K príspevku V. Urbanovej a J. Tibenského *Matej Bel a slovenský ľud*.

HLAVNÁ REDAKTORKA
Božena Filová

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Zora Vanovičová

REDAKČNÁ RADA

Ján Botík, Soňa Burlasová, Václav Frolec, Viera Gašparíková, Emília Horváthová, Soňa Kovačevičová, Igor Krištek, Milan Leščák, Ján Michálek, Ján Mjartan, Štefan Mruškovič, Viera Nosáľová, Adam Pranda, Antonín Robek, Viera Urbanová

Slovenský národopis

ČASOPIS SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

VEDA
VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
BRATISLAVA

OBSAH

Urbancová, Viera — Tibenský, Ján: Matej Bel a slovenský ľud	7	Švehlák, Svetozár: K životu žánru balady v súčasnosti	145
LUDOVÁ BALADA — PROBLÉMY KOMPLEXNÉHO ŠTÚDIA ŽÁNRU		Mušinka, Mikuláš: Prínos Oresta Zilynského pre výskum slovanskej ľudovej balady	155
Úvod (Soňa Burlasová)	37	Krizová, Ildikó: Súčasný stav maďarského výskumu balád	163
Burlasová, Soňa: Ludová balada a jej vzťah k príbuzným epickým piesňam	39	ROZHLADY	
Hvišč, Jozef: Trojrozmernosť balady	51	K jubileu doc. PhDr. Jána Michálka, CSc. (Božena Filová)	168
Popovič, Anton: Interpretácia ľudovej balady	57	PhDr. Ján Kantár, CSc. päťdesiatnik (Svetozár Švehlák)	171
Beneš, Bohuslav — Popelka, Pavel: Lidová balada moravsko-slovenského pomezí	63	Štvrtstoročie činnosti Slovenskej národopisnej spoločnosti pri Slovenskej akadémii vied (Ema Drábiková)	172
Lunterová, Gabriela: Slovenské epické piesne a ich tematika	73	Medzinárodné kolokvium Slavistika v etnografickej vede socialistických krajín — súčasný stav a perspektívy, v Smoleniciach (Viera Nosáľová)	181
Krekovičová, Eva: Slovenská ľudová balada a epická pieseň z hľadiska geografického a lokálneho	79	Výstava fotografií J. Dérera v Martine a Bratislave (Adam Pranda)	182
Šrámková, Marta — Sirovátka, Oldřich: K poměru mezi českou a slovenskou lidovou baladou	93	RECENZIE A REFERÁTY	
Kraus, Cyril: Slovenská ľudová a literárna balada v 19. storočí	103	Riečnica-Harvelka (Lubica Chorváthová)	184
Gašparíková, Viera: K otázkam vzťahu balady a folklórnej prózy	111	M. Leščák — O. Sirovátka: Folklór a folkloristika (Viktor Krupa)	185
Liba, Peter: K poetike ľudovej balady Bola jedna stará vdova	115	E. Plicková: Maľované salaše (Jarmila Paličková-Pátková)	187
Kerulová, Marta: Špecifickosť lyrickej zložky v renesančnej balade Naša pani kňahne	125	L. V. Prikryl: Slovensko na starých mapách (Peter Podolák)	188
Kováčová, Juliana: Miesto balady v podpolianskom ľudovom speve	133	B. A. Rybakov: Jazyčestvo drevních slavian (Emília Horváthová)	190

Урбанцова, Вера — Тибенски, Ян: Матей Бел и словацкий народ . . .	7	Керулева, Марта: Специфичность ли- рической составляющей в ренессансной балладе <i>Naša pani kňahne</i>	125
НАРОДНАЯ БАЛЛАДА — ПРОБЛЕМЫ КОМПЛЕКСНОГО ИЗУЧЕНИЯ ЖАНРА		Ковачова, Юлиана: Место баллады в подполянском народном пении . . .	133
Введение (Соня Бурласова) . . .	37	Швеглак, Светозар: О бытовании жан- ра баллады в настоящее время . . .	145
Бурласова, Соня: Народная баллада и ее связь с родственными эпическими песнями	39	Мушинка, Микулаш: Вклад О. Зилин- ского в исследование славянской на- родной баллады	155
Хвищ, Йозеф: Трехразмерность баллады	51	Криза, Илдико: Современное состояние исследования баллад в Венгрии . . .	163
Попович, Антон: Интерпретация на- родной баллады	57	ОБЗОРЫ	
Бенеш, Бохуслав — Попелка, Павел: Народная баллада моравско-словацкой пограничной области	63	К юбилею доцента д-ра Яна Михалека, кандидата наук (Божена Филова) . . .	168
Лунтерова, Габрела: Словацкие эпи- ческие песни и их тематика	73	Д-ру Яну Кантару, канд. наук пятьдесят лет (Светозар Швеглак)	171
Крековичова, Эва: Словацкая на- родная баллада и эпическая песня с географической и локальной точек зрения	79	25 лет деятельности Словацкого этногра- фического общества при Словацкой Академии Наук (Ема Драбикова) . . .	172
Шрамкова, Марта — Сироватка, Олдржих: К соотношению между чеш- ской и словацкой народными баллада- ми	93	Международный коллоквиум Славистика в этнографической науке социалисти- ческих стран — современное состояние и перспективы, в Смоленицах (Вера Носалева)	181
Краус, Цирил: Словацкая народная и литературная баллада в 19 веке . . .	103	Выставка фотографий И. Дерера в Мар- тине и Братиславе (Адам Пранда)	182
Гашпарикова, Вера: К вопросам связи баллады и фольклорной прозы	111	РЕЦЕНЗИИ И РЕФЕРАТЫ	
Либба, Петер: К поэтике народной бал- лады <i>Vola jedna stará vdova</i>	115		

Urbancová, Viera, — Tibenský, Ján: Matthias Bel und das slowakische Volk	7	„Bola jedna stará vdova“	115
DIE VOLKSBALLADE — PROBLEME DES GESAMTSTUDIUM DES GENRES		Kerulová, Marta: Der spezifische Charakter der lyrischen Komponente in der Renaissanceballade „Naša pani kňahne“	125
Einleitung (Soňa Burlasová)	37	Kováčová, Juliana: Der Platz der Ballade im Volksliederrepertoire des Podpoľanie-Gebietes	133
Burlasová, Soňa: Die Volksballade und ihre Beziehung zu verwandten epischen Lieder	39	Švehlák, Svetozár: Das Leben der Ballade in der Gegenwart	145
Hvišč, Jozef: Die Dreidimensionalität der Ballade	51	Mušinka, Mikuláš: Der Beitrag Orest Zilynskijs zur Erforschung der slawischen Volksballade	155
Popovič, Anton: Eine Interpretation der Volksballade	57	Kriza, Ildikó: Derzeitiger Zustand der Balladeforschung in Ungarn	163
Beneš, Bohuslav — Popelka, Pavel: Die volkstümliche Ballade im mährisch-slowakischen Grenzgebiet	63	RUNDSCHAU	
Lunterová, Gabriela: Die slowakischen epischen Lieder und ihre Thematik	73	Jubiläum des Doz. PhDr. Ján Michálek CSc. (Božena Filová)	168
Krekovičová, Eva: Die slowakischen Volksballaden und epischen Lieder vom Aspekt ihres geographischen und lokalen Kontextes	79	PhDr. Ján Kantár, CSc. — fünfzigjährig (Svetozár Švehlák)	171
Šrámková, Marta — Sirovátka, Oldřich: Das Verhältnis zwischen der tschechischen und der slowakischen Volksballade	93	25 Jahre Tätigkeit der Slowakischen ethnographischen Gesellschaft bei der Slowakischen Akademie der Wissenschaften (Ema Drábiková)	172
Kraus, Cyril: Die slowakische volkstümliche und literarische Ballade im 19. Jahrhundert	103	Internationales Kolloquium Slawistik in der ethnographischen Wissenschaft der sozialistischen Länder in Smolenice (Viera Nosáľová)	181
Gašparíková, Viera: Zur Frage der Beziehung zwischen der Ballade und der Folkloreprosa	111	Eine Ausstellung der Photographien des J. Dérer in Martin und Bratislava (Adam Pranda)	184
Liba, Peter: Zur Poetik der Ballade		BÜCHERBESPRECHUNGEN UND REFERATE	

Urbančová, Viera — Tibenský, Ján: Matej Bel and the Slovak people	7	renaissance ballad Naša pani kňahne	125
FOLK BALLAD — THE PROBLEMS OF THE COMPLEX STUDY OF THE GENRE		Kováčová, Julian: The place of a ballad in the folk singing of the Poľana region	133
Introduction (Soňa Burlasová)	37	Švehlák, Svetozár: On the existence of the ballad genre at the present	145
Burlasová, Soňa: The folk ballad and its relation to the related epic songs	39	Mušinka, Mikuláš: The contribution of O. Zilynsky to the research of the Slavonic folk ballad	155
Hvišč, Jozef: Three-dimensionality of the ballad	51	Kriza, Ildikó: The recent state of the investigation of ballads in Hungary	163
Popovič, Anton: Interpretation of the folk ballad	57	COMMENTARY	
Beneš, Bohuslav — Popelka, Pavel: The folk ballad of the Moravian and Slovak borderland	63	To the life jubilee of doc. PhDr. Ján Michálek, CSc. (Božena Filová)	168
Lunterová, Gabriela: The Slovak epic songs and their theme	73	PhDr. Ján Kantár, CSc. is fifty years old (Svetozár Švehlák)	171
Krekovičová, Eva: The Slovak folk ballad and the epic song from the geographical and local aspect	79	25 years of the activity of the Slovak ethnographical society at the Slovak Academy of Sciences (Ema Drábková)	172
Šrámková, Marta — Sirovátka, Oldřich: To the relationship between the Czech and Slovak folk ballad	93	The International Colloquium Slavistics in ethnographical science of the socialist countries — the recent state and perspectives, held in Smolenice (Viera Nosáľová)	181
Kraus, Cyril: The Slovak folk and literary ballad in the 19th century	103	The exhibition of J. Dérer's photographs in Martin and Bratislava (Adam Pranda)	182
Gašparíková, Viera: To the questions concerned with the relationships between ballads and folk prose	111		
Liba, Peter: On the poetics of the folk ballad	115	BOOKREVIEWS AND REPORTS	
Kerulová, Marta: A specific character of the lyrical component in the			

MATEJ BEL A SLOVENSKÝ LUD

VIERA URBANCOVÁ
Národopisný ústav SAV, Bratislava

JÁN TIBENSKÝ
Ústav historických vied SAV, Bratislava

Pramenný historický materiál z období, ktoré slovenská etnografia nemôže obšiahnuť svojimi výskumnými metódami v teréne, ale aj z posledných 100—150 rokov, ktoré sú hlavnou doménou jej bádania v teréne, predstavuje základné kamene, pomocou ktorých stavia konštrukciu genézy jednotlivých etnografických javov a spresňuje hypotetické predpoklady o vývoji ľudovej kultúry v jednotlivých obdobiach. Historické údaje, ktoré máme nateraz k dispozícii, boli získavané sporadicky a často náhodne, o mnohých sa vie, ale nie sú z rôznych príčin etnografom prístupné a preto sa neraz preceňujú, alebo sa na ne zabúda.

Tristoročné jubileum narodenia Mateja Bela, zakladateľa modernej vlastivedy v starom Uhorsku, otca dnešnej slovenskej ale i maďarskej vlastivedy, bolo pre nás podnetom, aby sme siahli za jeho nesmierne rozsiahlym dielom, ktoré naša etnografia prirodzene aj doteraz evidovala: vo viacerých prácach sa stretávame s odvolávaním sa na jeho dielo a občas aj s citátmi z neho. Bohaté fondy, skrývajúce sa za bariérou latinčiny jeho vydaných prác a ešte početnejších rukopisov, sa však v plnom roz-

sahu doteraz nevyužili a stali sa postupne legendou o poklade údajov z najrozmanitejších oblastí života a kultúry ľudu v prvej polovici 18. storočia. Pokúsime sa preto v štúdiu podať bližší obraz o tom, čo konkrétne M. Bel a jeho dielo znamená pre našu etnografiu.

Matej Bel, uhorský vedec, „Magnum decus Hungariae — Veľká ozdoba Uhorska“, ako ho po jeho smrti roku 1775 nazval Alexius Horányi — bol uhorským vlastencom, ale zároveň Slovákom s dobove podmieneným národným povedomím. Narodil sa 22. marca 1684 v Očovej v Zvolenskej stolici. Jeho otec Matej bol zámožnejší roľník a mäsiar, matkou bola Anna, rodená Česneková. Ako sedemročného poslali ho rodičia do nižších škôl vydržiavaných miestnymi šľachticmi najprv v Lučenci, potom v Kalinove a napokon v Dolnej Strehovej v Novohrade. Roku 1695 sa zapisuje na evanjelické gymnázium v Banskej Bystrici. Roku 1699 tu na tri roky prerušuje štúdium a ide kvôli zdokonaleniu sa v nemčine na bratislavské gymnázium. V dôsledku nízkej úrovne ho po pol roku opúšťa a aby sa zase zdokonalil v maďarčine, zamieril „hlbšie do Uhorska“, na školy do Vesprému a potom do

◀ A. J. Schmutzer: *Portrét Mateja Bela. Mediryt, 1736. Fotodok. ÚHV SAV*

Pápy. Roku 1702 sa vracia opäť do Banskej Bystrice a r. 1704 tu končí stredoškolské štúdium. Na jeseň odchádza študovať filozofiu a teológiu na univerzitu v Halle, ktorá bola centrom nemeckého pietizmu, cirkevno-náboženského smeru podobného anglickému puritanizmu a francúzskemu jansenizmu, ale s určitým progresívnym spoločenským nábojom. Pietizmus mal dve tváre: rigoróznú náboženskú a moralistickú, upretú na pozdvihnutie najmä v tridsaťročnej vojne upadnutých mravov, druhú optimistickú, zahalenú do „praktickej nábožnosti“ a zameranú na svetské potreby života, najmä meštianstva.¹ Tým, že pietizmus odmietol skostnatelé cirkevno-náboženské dogmy luteránskeho protestantizmu, vrátane scholastiky a scholastického Aristotela, otvoril via facti brány novej filozofii a vede. Začas sa znáša i s raným osvietenstvom. V dobe Belových štúdií sa v Halle ako oficiálna časť filozofie prednášalo tzv. prirodzené právo, ktoré sa neskôr stalo chrbtovou kosťou napr. ideológie osvietenského absolutizmu a osvietenstva v habsburskej ríši. I u nás bol veľmi populárny anglický filozof John Locke. Tieto myšlienkové snahy a prúdy podstatne vplývali na formovanie svetozhľadu a životných postojov mladého M. Bela rovnako, ako sa mu stali modelom školskej reformy, ktoré v Halle uskutočnil A. H. Francke. Roku 1704 sa M. Bel vracia do vlasti a stáva sa najprv konrektorom, potom rektorom ev. gymnázia v Banskej Bystrici. Roku 1714 prijíma pozvanie za rektora gymnázia v Bratislave. Tu sa podstatne zaslúžil o pozdvihnutie úrovne tejto školy a stal sa najznámejším pedagógom Uhorska, ktorý svojimi reformami a pedagogickým realizmom kliesnil cestu k Ratio educationis. V septembri 1719 zvolili M. Bela za tretieho farára bratislavskej nemeckej ev. cirkvi; až v štyridsiatych rokoch sa stáva prvým farárom. Tu vo veku 65 rokov 29. augusta 1749 zomiera.

Bratislava ako „caput regni“, hlavné mesto Uhorska, stala sa mestom, v ktorom M. Bel naplno rozvinul svoju literárnu aktivitu ako náboženský spisovateľ, vydavateľ a autor učebníc, no najmä ako najvýznamnejší vedec a organizátor vedeckého života vo vtedajšom Uhorsku.

*

Onedlho po príchode do Bratislavy začína sa v M. Belovi postupne kryštalizovať projekt veľkého komplexného vlastivedného výskumu a syntézy Uhorska. Roku 1716 podniká prvú výskumnú cestu po krajine až do Sedmohradska a do konca štyridsiatych rokov urobil ich ešte niekoľko. Roku 1718 má už tento projekt presné kontúry. Mal sa zamerať jednak na osvetlenie minulosti, na „antiqua Hungaria“ — staré Uhorsko, jednak na súčasnosť, na „Hungaria nova“ — nové Uhorsko. V tejto dobe označuje M. Bel svoj projekt raz ako Tabelle — Obraz, raz ako Notitia — Známosti starého a nového Uhorska.² Pokiaľ ide o „nové Uhorsko“, vypracoval podľa latinského diela slovenského exulanta Krištofa Parschitiusa z Liptovského Mikuláša *Descriptio Hungariae* — Popis Uhorska, dotazník v siedmich bodoch, ktorý posielal svojim spolupracovníkom a žiadal ich o podklady. Dotazník sa zameriaval na popis jednotlivých stolíc. O niečo dôkladnejší dotazník spracoval pre svojich najstarších študentov, ktorí mu podľa neho mali vypracovať popisy ich rodných žúp.³ Roku 1723 uverejnil M. Bel v Norimberku svoj prvý veľký projekt komplexného vlastivedného výskumu Uhorska *Hungariae antiquae et novae prodromus* — Posol starého a nového Uhorska. Nebudeme sa tu zaoberať štruktúrou projektu „staré Uhorsko“, ktorý mal obsahovať dejiny krajiny do príchodu Maďarov. Projekt „nové Uhorsko“ mal mať tri knihy: História, Zemepis a Prírodu. Kniha Zemepis, okrem

prvej všeobecnej kapitoly, mala obsahovať historicko-geografické popisy — notitia jednotlivých stolíc.⁴ Kniha Príroda mala mať trinásť nasledujúcich statí: 1. O podnebí a pôde Uhorska, 2. O uhorských riekach, 3. O uhorských jazzerách, 4. O podivuhodných vodách Uhorska, 5. O uhorských kúpeľoch (v Prodrome uverejňuje M. Bel ako vzorové state o kúpeľoch v Sklennom a Vyhniach, ktoré spracoval banskobystriický lekár K. O. M o l l e r), 6. O uhorských kyselkách, 7. O vrchoch a horách, 8. O uhorských jaskyniach, 9. O baniach a hutách, 10. O soliskách, 11. O uhorskom víne a viniciach, s ukážkou o šopronskom víne a vinárstve, ktorú pre Prodromus spracoval Belov žiak, Zvolenčan Ján M a t o l a y-M a t u l a, 12. O prirodzených liečivách, 13. O uhorskom poľnohospodárstve. Kniha Príroda mala mať dva Dodatky — Epimetra: prvý O uhorskom odeve, druhý O národoch Uhorska a ich mravoch. Z knihy Príroda sú pre nás najzaujímavejšie state o uhorskom víne a poľnohospodárstve, ako aj O uhorskom odeve a O národoch Uhorska a ich mravoch.

Na niektorých častiach veľkého projektu Uhorska, načrtnutého v Prodrome, začal M. Bel pracovať sám, alebo organizovať výskum a získavať spolupracovníkov už niekoľko rokov pred vydaním Prodromu a niekoľko rokov potom, približne až do konca dvadsiatych rokov. Potom sa ukázalo, že tento projekt presahuje nielen jeho sily ako jednotlivca, ale aj vedecký potenciál vtedajšieho Uhorska. Preto postupne sústreďuje svoju výskumnú a organizačnú energiu na „menší projekt“, na *Zemepis Nového Uhorska*, na *Notitia*, hoci ani potom sa „veľkého projektu“ celkom nevzdával.⁵ Tak sa stalo, že v jeho vedeckej pozostalosti sa zachovali doklady k niektorým statiam kníh *Zemepis* a *Príroda Nového Uhorska*, konkrétne aj o uhorských viniciach a víne, o poľnohospodárstve a o odievaní a mravoch Uhrov.⁶

V Prodrome, v rámci Nového Uhorska, v knihe *Príroda* je synopsis-osnova kapitoly *O viniciach a víne Uhorska*, v ktorej naznačuje, o čom bude pojednávať: o vinohradníckych oblastiach, o histórii, o kvalifikácii uhorských vín (poznal štyri: vína sírnato-aromatické, s prchavou sírou, ohnivé a vápenaté). V rámci kvality jednotlivých vín uvádza hlavné vinohradnícke oblasti v Uhorsku. Z prvej na dnešné slovenské územie zasahovala tokajská oblasť, do druhej zaradil vína svätajurské, bratislavské, račianske, pezinské a modranské; do „ohnivých vín“ vína v Hontianskej stolici. V závere osnovy uvádza, ako sa budú pojednania o jednotlivých vinohradníckych lokalitách členiť: na časť o polohe vinohradov, historickú a „ekonomickú“ (pôda, obrábanie vinohradu, vinárstvo, obchod s vínom) a na časť prírodovedno-lekársku (o farbe, vône a liečivých účinkoch vína).

V Belovej pozostalosti sa z celej statí *O viniciach a víne Uhorska* zachovala Belova úvodná kapitola *O uhorských vinohradoch a víne všeobecne*, *Popis tokajského vinohradníctva*, ktorý spracoval prešovský lekár J. A. R a y m a n n, *O víne miškovskom*, *O víne budínskome*, *O víne gyöngyöšskom*, zo slovenských lokalít iba *O svätajurskom víne*. Z Predhovorú k nemu sa dozvedáme, že bol spracovaný aj *Opis bratislavského vína*. Tento je zatiaľ nezvestný.

M. Bel sa v úvodnej kapitole pridržia-va vytýčenej osnovy. Prvé paragrafy venuje rozšíreniu kultúry viniča v Uhorsku. V poznámke o krupínskom víne uvádza humorné príslovia: „Neplač“, hovorili vraj Krupinčanky deťom, „lebo ti dám napiť vína“ a „Tu vršky plačú ocot“. Niekoľko paragrafov venuje legende o „rastúcom zlate“ — o zlatých drôtikoch obrastených výhonkami viniča, ktoré sa nachádzali v niektorých vinohradníckych oblastiach Uhorska, ktorej sám veril. V posledných paragrafoch pojednáva o vinohradníckych ob-

lastiach Uhorska podľa uvedených kvalitatívnych tried. Do „ohnivých vín“ v Honte a Tekove radí vína sudické, čajkovské, vinosadské, plášťovské, rykynčické, bátovské a ďalšie. Týmto vínam pripisuje močopudnosť ako liečivý účinok. Stať *O svätajurskom víne* má tiež štruktúru predpísanú v Prodrome — a je už prepísaná a upravená M. Belom! V prvej časti sa pojednáva o polohe vinohradov, ďalej o charaktere pôdy a klimatických podmienkach, o úrodnosti a o jej prognostikovaní; v druhej časti sa popisujú jednotlivé práce vo vinohrade a v pivnici pri ošetrovaní vína. Zaujímavý je výpočet odrôd s nemeckou terminológiou a technológiou výroby niektorých vín pomocou sušených hrozienok. Autorom tejto state rozhodne nie je Bel. Juraj Pavelek, ktorý ju spolu s úvodnou kapitolou a niektorými ďalšími ukážkami preložil a pripravil do tlače, tiež považuje za najpravdepodobnejšieho autora J. M a t o l a y a.⁷

Stať o poľnohospodárstve Uhrov — sám M. Bel niekedy o nej hovorí ako o knihe (v jednom z opisov je označená ako Traktát — Pojednanie) a nazýva ju aj *O poľnohospodárstve v Uhorsku* — *De re rustica Hungarorum* — je naozaj knihou, ktorá podľa dnešných prepočtov by mala okolo 25 autorských hárkov. Materiál k nej začal zbierať už pred vydaním Prodromu a jej prvý variant dokončil na konci dvadsiatych rokov.⁸ Potom na rukopise ďalej nepracoval. Nesledoval v nej poľnohospodársko-náučné ciele. Ide skôr o vytvorenie obrazu o stave uhorského poľnohospodárstva ako informácie, s osobitným zreteľom na záujmy zahraničného čitateľa. Vzorom sú mu najmä antickí spisovatelia a preto uhorské poľnohospodárstvo idealizuje. Po historizujúcom úvode o starých Maďaroch člení pojednanie na tri časti: *O zamestnaniach pre roľnícky život nevyhnutných*, *O zamestnaniach pre roľnícky život užitočných* a *O poľnohospodárskych zamestnaniach príjemných*.

V prvej časti pojednáva o jednotlivých druhoch a chove „veľkého“ i „malého“ zvieratstva, o lúčnom hospodárení, o obrábaní pôdy a jej kvalite (Belove „pedologické“ znalosti boli vyslovene vizuálne), o orbe, siatí, žatve, mlatbe a uskladňovaní plodín.

V celej tejto práci Hungaria znamená pre M. Bela Uhorsko a Hungarus Uhra, jeho obyvateľa. V rôznych oblastiach poľnohospodárskej výroby diferencuje nížinné a horské oblasti — a v ich rámci treba hľadať etnické špecifiká. Miestami vyslovene píše, že u Maďarov je to inak ako u Slovákov a pod. V kapitole o roľníckych prácach sú zaujímavé charakteristiky dedín a ľudovej architektúry v Uhorsku podľa národností: charakterizuje dedinu maďarskú, nemeckú, slovenskú, rusínsku a chorvátsku. Niekoľko paragrafov diela má o organizácii práce na panskom majeri a o delbe práce medzi mužom, ženou a deťmi s časťami o odievaní a výročných zvykoch — zhodou okolností práve slovenských. Píše aj o rôznych druhoch pastierov (kraviari, koniari, svinieri), pričom najväčšiu pozornosť venuje ovčiarom a vysoko-horskému chovu oviec. V časti *O zamestnaniach pre roľníkov užitočných* pojednáva o rôznych druhoch záhrad: kapustnice, chmelnice, o záhradách kde sa pestoval šafrán, kukurica a tabak, ďalej upozorňuje na záhrady zeleninové, kvetinové, na ovocné sady a botanicko-lekárske záhrady. V poslednej časti traktátu pojednáva o poľovníctve a rybárstve.

Okolo Belovho autorstva práce *De re rustica* boli dlho rôzne nejasnosti. Z jeho korešpondencie je jasné, že on vypracoval jej osnovu, sám robil výskumy, ale mal pritom aj spolupracovníkov. V liste rektorovi šopronskej školy J. Ch. Deccardovi z druhej polovice roku 1738, ktorý mu dodatočne poslal doplnky k svojim predchádzajúcim statiam a pýtal sa na osud diela, M. Bel na margo

S. Mikoviny, Banská Bystrica. Výrez. Notitia II, 1736. Fotodok. ÚHV SAV

De re rustica doslovne odpovedá: „Je to zmiešanina pozbieraná z mnohých pozorovaní, ktorú podľa môjho návodu pán Matolay, keď ešte so mnou spolupracoval, dal do takej podoby, akú vidíš. Mnohé tam čítaš ako zbytočné, niečo bez patričného súdu a zväčša neučesaným štýlom.“⁹ Svoje autorstvo však ešte raz zdôrazňuje a v práci nájdeme aj niekoľko Belových osobných reminiscencií.

Roku 1770 sa uvažovalo o vydaní *De re rustica*. Ustúpilo sa od toho, vraj pre jej všeobecný charakter.¹⁰ Napriek tomu v nej dnes nachádzame mnoho zaujímavých faktov a údajov.¹¹

Spomínané dva Epimetra-Dodatky sa v rukopisnej pozostalosti M. Bela zachovali ako jedno pojednanie, alebo podklad k nemu, pod názvom *O odievaní a mravoch Uhrov*. Ide však skôr iba o náčrt a o jeho zlomok. V kapitole O odie-

vaní sa pozornosť venuje prevažne odevu Maďarov, jeho historickej kontinuite od skýtskych čias a opisu základných súčiastok mužského a ženského odevu: „gatya“ (Bel zastával názor, že názov je gótsky), „doloman a kucsma“ a pod. Potom charakterizuje uhorský odev podľa jednotlivých spoločenských vrstiev — šľachtický, vojenský, úradnícky, meštiansko-remeselnícky, roľnícky a tu, akoby medzi rečou, je poznámka: „Ani odev roľníckych žien nie je všade rovnaký, ale v inom odevu majú záľubu Slovenky, v inom Nemky, v inom iné národy.“¹² Upozorňuje iba na zdobenie hlavy u Sloveniek a Chorvátok.

Kapitola tohoto pojednania o uhorských zvykoch a mravoch má skôr celouhorský charakter a tu sa M. Bel aj viac usiloval dodržať metodickú zásadu, vyslovenú v synopsise Dodatku Prodro- mu *O národoch Uhorska a o ich mra-*

MAPPA
COMITATVS
THVROTZI
ENSIS.

*Geometricè concinnata
opera S. Mikoviny. N. Hung.*

voch. Doslovne tu píše: „Uhorsko bolo od najstarších čias akoby akýmsi zájazdným hostincom. To pozoruješ tu aj dnes. Okrem Maďarov bývajú tu totiž všade Nemci, Slováci, Chorváti, Srbi, Rusíni, Rumuni, Židia.“¹³ Staťou o mravoch a zvykoch v Belovom Uhorsku bude dnešný čitateľ v istom zmysle sklamaný. Nejde totiž o nejaké etnografické pojednanie o ľude a jeho zvykoch, aj keď sa okrajovo niektorých dotýka. Ide tu o akýsi hrubý náčrt duchovného života a zvyklostí rôznych tried a vrstiev uhorskej spoločnosti s dôrazom na výchovu mužskej šľachtickej, meštianskej a roľníckej mládeže, zvlášť potom hovorí o výchove dievčat a o voľbe povolania. Stať má spolu 16 paragrafov, ale nie je ukončená. V jednom sa veľmi všeobecne, bez ohľadu na etnické a krajové zvláštnosti opisujú pytačky; v ďalšom šľachtická svadba a tu spomína aj zvyk zvaný „hajnal“. Ďalej sa hovorí o chorobách a úmrtnosti v Uhorsku a v poslednom paragrafe sa naširoko opisuje šľachtický pohreb. Na tejto stati je zvlášť cenné to, že miestami, cez dobovú učenosť a dominujúci pozlátený uhorský patriotizmus, jasne presakuje na povrch Belov roľnícky pôvod, triedne, ba aj slovenské povedomie. Keď píše o výchove roľníckej mládeže, vedenej od detstva k pluhu, hovorí zároveň aj o jej mimoriadnom nadaní pre vyššie vzdelanie, ktoré sa prejaví, ak sa mládež dostane do škôl. „Niektorí, najmä Slováci“, píše, „siahajú ihneď za štúdiami.“ Potom však často napriek úpornej snahe, v dôsledku chudoby musia sa vrátiť k pôde; z radov sedliactva sa vraj často vynárajú veľké svetlá a stĺpy kráľovstva. „Kňazi a radcovia kráľovstva sú často sedliacki synovia.“¹⁴ Neskôr podobnú, ale rozsiahlejšiu chválu na slovenský národ vyslovil M. Bel v prvom zväzku Notitia pri charakteristike Slovákov ako obyvateľov Bratislavy.

Keď M. Bel na počiatku dvadsiatych rokov začal už naplno organizovať výskum na svojom vlastivednom projekte, najmä na Novom Uhorsku a sám podnikal výskumné cesty po celom Uhorsku, dostal sa do podozrenia, že je vyzvedáčom v službách cudzej mocnosti a musel účel svojich ciest vysvetľovať u samotného palatína.¹⁵ Keď vyšiel Prodromus, za jeho projekt sa postavili najvyššie miesta. Cisár mu udelil 400 zl. odmeny, ktorá mala byť každoročná (dostal ju však iba raz), dal príkaz Dvorskej uhorskej kancelárii vo Viedni, tá zase Miestodržiteľskej rade v Bratislave, ktorá nariadila vrchnostiam všetkých 48. uhorských stolíc, aby pri spracovávaní Notícií ich žúp vychádzali M. Belovi všestranne v ústrety. Cisár poveril zároveň matematika c. k. dvorskej komory, ktorý pracoval ako zamestnanec banskej komory v Banskej Štiavnici, vynikajúceho kartografa a geodéta, Slováka Samuela Mikoviniho, aby pre každú stolicu pripravovaných Notícií vyhotovil mapu. Najdôležitejšie však bolo, že Notície mali výjsť nákladom viedenského dvora.

M. Bel už od počiatku dvadsiatych rokov začal organizovať spolupracovníkov na knihe *Zemepis Nového Uhorska*, ktorá jediná sa v plnom rozsahu realizovala v Notíciách. Obrátil sa dokonca aj na svojich bývalých, alebo aj stálych protivníkov z tábora anti pietistov, na Daniela Krmana, Samuela Hruškovicu a Jána Mičinského — a pomoc neodmietli. Od začiatku mu ochotne pomáhal jeho bývalý banskobystričský spolužiak Juraj Bohuš, ktorý v Prodrome uverejnil ako model pre Notície stolic *Históriu Spiša* a Juraj Buchholtz ml., ktorý spolupracoval na Notíciách Liptovskej stolice. Pomoc žiadal aj od A. J. Raymanna, J. Fucera, oboch z Prešova a mnohých ďalších. Sám Bel zháňal a je vďačný aj za

◀ S. Mikoviny, *Mapa turčianskej stolice*. Výrez. Notitia II, 1736. Fotodok. ÚHV SAV

menšie podklady. J. Bohušovi v liste z 1. mája 1721 píše: „Vznešeného pána Nagya prosím pozdraviť a zároveň poprosiť, aby mi poslal kremnické starožitnosti, ako aj maľby kysuckých sedliakov na spôsob živých.“¹⁶ J. Buchholtz ml. ho dokonca už v rozsiahlom liste zo 14. februára 1719 informuje, ako sa rozbehol v zmysle jeho intencií výskum Oravy.¹⁷ Pravdepodobne v súvislosti s touto Belovou aktivitou sa do jeho pozostalosti dostala kresba gemerskej Polomky.¹⁸ Najúčinnějšíu pomoc poskytli Belovi však jeho bývalí žiaci. V Szechényi könyvtár v Budapešti sa zachoval rukopis *Descriptio comitatus Posoniensis* z r. 1729 od viackrát spomínaného J. Matolaya. Medzi ním a Belovými Notíciami Bratislavskej stolice sú takmer v celom rozsahu nielen obsahové, ale aj štylistické zhody. Vieme, že J. Matolay robil pre M. Bela aj výskum Komárnianskej stolice. Ďalší Belov žiak, J. Tomka Sásky, tiež Zvolenčan, spracoval preňho opis Šopronskej stolice. Menších spolupracovníkov M. Bela ani nespomíname, mnohých prirodzene nepoznáme.

Roku 1735 vyšiel prvý, v nasledujúcom roku druhý, r. 1737 tretí a potom až r. 1742 štvrtý zväzok Belovho monumentálneho diela *Notitia Hungariae novae historico-geographica* — Historicko-geografické známosti nového Uhorska. Pôvodne plánoval šesť zväzkov, neskôr hovoril o siedmich. V prvých zväzkoch chcel podať „známosti“ stolíc Predunajska s Bratislavou a Bratislavskou stolicou, potom stolíc Zadunajska, Predtisia a nakoniec Zatisia. Vďaka tomuto členeniu vyšli v prvých vydaných štyroch zväzkoch *Notitia* prevažne slovenské stolice: v prvom a druhom zväzku notície Bratislavskej, Turčianskej, Zvolenskej a Liptovskej, v štvrtom zväzku Novohradskej, Tekovskej, Nitrianskej a Hontianskej stolice. V treťom zväzku vyšli notície Peštianskej, Pilišskej a Zoldskej stolice. Roku 1740 zomrel pat-

rón M. Bela, cisár Karol VI., a ostatných už spracovaných 38 notícií uhorských stolíc ostalo v rukopise. Z nich Oravská a Trenčianska sú najrozsiahlejšie, úplne dokončené a pripravené do tlače. O Popise Gemerskej stolice sa domnievame, že nie je Belovým dielom, ale že vznikol podľa jeho osnovy a prešiel mu cez ruky.¹⁹

Už Notície Bratislavskej stolice majú presnú štruktúru, ktorej sa M. Bel striktne pridržiaval v notíciách všetkých stolíc. Každá sa člení na časť všeobecnú a špeciálnu. Všeobecná časť má ako prvú rozsiahlu kapitolu o geografických a prírodných pomeroch, v rámci ktorých sa píše o kvalite pôdy a poľnohospodárstve; v druhej kapitole sa pojednáva o obyvateľoch stolice podľa národností, o ich dejinách, o súčasnom stave (zamestnaní, zvykoch, charaktere) a o stolických úradoch. V špeciálnej časti sa píše najprv o dejinách a súčasnom stave kráľovských miest stolice, potom o hradoch a kaštieľoch, ďalej o mestečkách a napokon nasleduje, vždy podľa okresov, topografický opis všetkých dedín stolice. Je to zväčša iba niekoľko riadkov. Niekde sú však aj zaujímavé údaje národopisného charakteru. História a historické fakty sú v Belových Notíciách v prevahe — predstavujú približne až osemdesiat percent.

M. Bel považoval Uhorsko za mnohonárodnostný štát; citovali sme už jeho obrazný výrok, v ktorom ho prirovnal k „akémusi zájazdnému hostincu“, ktorý od najstarších čias obývali rôzne národy. V Notíciách venuje M. Bel sústavnú pozornosť etnickým a národnostným pomerom, najmä v mestách a v zmiešaných oblastiach. Pestrý obraz, ktorý tu vykreslil, sa potom v 19. storočí značne zmenil a preto sú Notície aj z tohoto hľadiska cenným prameňom.

V notíciách tej ktorej stolice sa o obyvateľoch — ich dejinách, fyzických vlastnostiach, charaktere, mravoch atď. — naj sústredenejšie hovorí vždy

v druhej kapitole všeobecnej časti, nazvanej všade O obyvateľoch, úradoch a vznešených rodinách stolice... . Obyčajne sa tu pridržal bežnej hierarchie: Maďari — Maďarov považoval M. Bel za vládnući národ v štáte a niekoľkokrát sa doslova vyjadril „Maďari, páni vlasti“²⁰ — Nemci, Slováci atď. Maďarov považoval za národ skýtskeho pôvodu, za potomkov Hunov a Avarov. Pri opise charakteru vždy presne rozlišuje medzi charakterom šľachty a ľudu, čo napokon robí aj u Slovákov. Maďarský ľud hodnotí napospol ako pracovitý, ale vo viacerých stolicích v porovnaní s tamojšími Slovákami, najmä v Honte a Novohrade, má však rôzne výhrady voči ich pracovitosti a podnikavosti.²¹ Väčšinu Nemcov, žijúcich v slovenských stolicích, považuje za potomkov saských kolonistov, z ktorých niektorí prišli sem podľa neho už v 8.—9. storočí, prevažne však v 11.—12. storočí. O niektorých nemeckých ostrovoch so zvláštnym nárečím, napr. v Turci a v hornej Nitre, v Šariši a inde sa domnieval, že sú zbytkami po starých Markomanoch, Gepidoch a Gótoch (tzv. Rest-Germanentheorie). Všeobecne mal k Nemcom, či už k mešťanom alebo k roľníkom, kladný vzťah pre ich pracovitosť a podnikavosť a nevedel si bez nich predstaviť napr. ďalší rozvoj baníctva. Iba voči turčianskym Nemcom mal výhrady: sú „farbaví“, „neprijemní“, „zriedka sa naučia po slovensky“ a často sa vraj usilujú podvádzať svojich spolukrajanov Slovákov.²²

Slovákov napospol považoval, ako sa vyjadril v Notíciách Turčianskej stolice, za starobyľý, „domáci národ pod Karpátmi“, ktorý si na tejto autochtónnosti a starobylosti „skutočne mnoho zakladá“. Za slovanské — ako prvé historicky známe etnické podložie tejto oblasti — považoval aj praveké národy Jazygov, Metanastov a Sarmatov. Táto slovanská kontinuita, napriek vpádom a infiltrácií iných národov, pretrvala tu až do

obdobia Veľkomoravskej ríše, kedy si Slovákov načas podrobili príbuzní Moravia. Maďari tu našli podľa názoru M. Bela Slovákov už dávno usadených a postupne ich prijali do štátneho zväzku uhorského štátu — do politického „uhorského národa“. V 15. storočí podľa názoru M. Bela slovenské etnikum významne posilnili husitskí Česi, s ktorými sa spájali proti Maďarom. M. Bel je vlastne otcom známej teórie o tzv. husitskej kolonizácii niektorých krajov Slovenska, ktorá v slovenskej historiografii pretrvala až do počiatku nášho storočia.²³ Pokiaľ ide o slovenčinu, už v Predhovore k *Institutiones*, k Základom nemeckého jazyka (1718) sa vyjadril, že najzachovalejšia je v tej oblasti, v ktorej je najviac vzdialená od vplyvu češtiny, poľštiny, ukrajinčiny-ruštiny a maďarčiny, čiže na strednom Slovensku. Úroveň nárečia v tej-ktorej stolici hodnotí v Notíciách podľa toho, ako je blízke ku kultúrnemu jazyku Slovákov, k češtine-bibličtine. Preto za najčistejšie slovenské nárečie považuje jazyk Skaličanov a Trenčanov, ale aj niektorých pohraničných oblastí Trenčianskej stolice, o obyvateľoch ktorej pripúšťa, že môže byť českého pôvodu. O Oravčanoch píše, že sú „rečou a mravmi bližší Poliakom ako Moravanom a Čechom“, vo východoslovenských stolicích poukázal na blízkosť slovenských nárečí „moskovskému“, ruskému jazyku. Bližšie si všimol „trpácke“ a „krekácke“ nárečie v Novohrade, v Honte a Malohonte.

M. Bel sa pokúšal v Notíciách vystihnúť aj výzor obyvateľov jednotlivých stolíc a v zmiešaných oblastiach porovnáva výzor ľudu jednotlivých národov, neraz v prospech Slovákov, najmä ich žien. Ako hlavnú črtu charakteru slovenského ľudu zdôrazňuje všade vlúdnosť, pohostinnosť, veselú povahu, spevavosť a u mladých záľubu v tanci, u Novohradčanov vtipnosť, u turčianskych olejkárov prešibanosť atď.

Okrem jazyka ako hlavného diferenčného znaku národov považoval M. Bel aj charakter a mravy národov žijúcich v Uhorsku za niečo stabilné, akoby genetické, čím sa jeden národ odlišuje od druhého. Za diferenčiacny znak považoval aj zvyky. „Jednotlivé národy majú svoje zvyky (ceremoniae) a spôsob života“, píše v Popise Gemerskej stolice.²⁴ Za takýto znak považoval aj odev.

V stredoslovenských banských mestách, najmä v Banskej Bystrici, venoval M. Bel značnú pozornosť národnostným zápasom Slovákov s nemeckými mešťanmi. Príčiny mu boli jasné: hospodárske a politické výsady Nemcov. V *Notíciách Zvolenskej stolice* zdôrazňuje, že Nemcov-Sasov tu zo dňa na deň ubúda a ak nevyvinú nejaké osobitné úsilie, „úplne splynú so Slovákami“ a že z „malého Saska“, ako sa zvykla nazývať stredoslovenská banská oblasť, stane sa „malé Slovensko“ (parva Slavonia).²⁵ Pozná dobre aj históriu národnostných zápasov v tejto oblasti a konkrétne aj prvý národnostný zákon v Uhorsku z roku 1608. Národnostné trenice v mestách považuje za škodlivé pre mešťanstvo ako celok, ale evidentne nadržia Slovákom. V Malohonte hovorí o súperení Maďarov so Slovákami, ale skôr v pozitívnom slova zmysle. Napr. aj národnostné spory v Ostrihomskej stolici sa nakoniec rozumne urovnali. V *Notíciách Trenčianskej stolice* cituje však celé pasáže zo známej *Apológie Slovákov* (1728) Jána Baltazára Magina a stotožňuje sa plne s jej hlavnou tendenciou brániť ich rovnoprávnosť v Uhorsku a právo hlásiť sa k politickému „uhorskému národu“. Podobne ako v *Notíciách Trenčianskej*, aj v *Novohradskej* a *Zvolenskej stolici* naráža na netolerantné porušovanie politického princípu rovnoprávnosti. V *Notíciách Zvolenskej stolice*, podobne ako v *Turčianskej*, zdôrazňuje, že Slováci, „ak nie stále, tak najdlhšie obývajú úpätia Karpat“ a dodáva: „Preto sú neznesiteľní

takí ľudia, ktorí tvrdia, že slovenský národ, ktorý bol v dávnych časoch veľmi silný, prenikol sem nepozorovane, alebo že bol podmanený a roztratil sa po týchto horských húštinách. Títo ľudia nepoznajú históriu a najmä starú.“²⁶

M. Bel v *Notíciách* venoval značnú pozornosť nielen charakteru jednotlivých uhorských národov a ich diferenčiacnym etnickým znakom, ale aj asimilačným procesom. Asimilácia v slovenských etnických oblastiach bola v Belovej dobe na vzostupe v prospech slovenského živlu. Banskú Bystricu a stredoslovenské banské mestá sme už spomínali. V niektorých ďalších, ako napr. v Pukanci a v Krupine, obyvatelia už veľmi ani nevedeli, že tam kedysi žili Nemci. V Košiciach, podľa M. Bela, je „najmenej Maďarov, viacerí sú Nemci, zo všetkých najpočetnejší sú Slováci.“²⁷ Úplne slovenský bol podľa M. Bela Trenčín, Skalica, Slováci mali prevahu v Trnave, v Prešove, v Bardejove, početní boli najmä medzi mestskou chudobou (proletarií) aj v Bratislave. Podobný obraz podáva v *Notíciách* aj o mestečkách. Osobitnú pozornosť venoval M. Bel poslovenčovaniu malokarpatských miest, Modry, Pezinku a Jura. Obyvatelia biskupského mestečka Nitry, pri dejinách ktorej — po Bratislave — najväčšiu pozornosť venuje veľkomoravskému obdobiu, najmä kresťanstvu, sú ako konštatuje, „jazykom i zvykmi Maďari“. V Šamoríne žijú Maďari, Nemci a Slováci. Rovnako aj v Rožňave, kde dodáva: „Žijú navzájom znášateľivo“. V dnes zdanlivo od nepamäti slovenskom Cíferi pri Trnave žili v Belovej dobe „Maďari zmiešaní so Slovákami“, v neďalekom Čataji zase Slováci s Nemcami. M. Bel zaznamenáva počiatok slovakizácie chorvátskych Šenkvic: mali po prvýkrát slovenského farára. Chorvátov však ešte nachádza v susednom Vištuku a v neďalekej Borovej.

Na zmenu etnických pomerov vplývali práve v Belovej dobe veľké mig-

račné pohyby obyvateľstva z okrajových, najmä slovenských hornatých oblastí Uhorska a kolonizácia maďarskej nížiny, ktorá po vyhnaní Turkov nadobudla masový charakter. Bel venuje v *Notíciách* značnú pozornosť týmto migráciám, ktoré v jeho dobe mali často charakter útekov poddaných, aj keď nie vždy chápe ich príčiny. „Hoci dnes“, píše, „v nerušenom mieri všetko znova ožíva, predsa sa naša krajina ťažko zotavuje pre poddaných, ktorí hnaní akýmsi nešťastným osudom tajne utekajú do susedných stolíc, čo vyvoláva medzi vrchnosťami mnohé spory, pretriasané i na verejnosti. Jedni obviňujú nanajvýš zúfalé, ťažké časy a platenie daní, druhí váľajú vinu na krutosť zemepánov, ktorí ľud preťažujú dávkami a robotami viac, ako je spravodlivé. Azda jedno i druhé je ťažké.“²⁸ Najzaujímavejší obraz o etnických pomeroch podáva v *Notíciách Zemplínskej stolice*. Je to neuveriteľne pestrá a plastická paleta. Uvádza, že v niektorých oblastiach žijú Slováci a Rusíni, v iných Slováci a Maďari, niekedy nachádza všetky tri národnosti, dokonca aj Poliakov. Slovensku Klenovú „obývajú Rusíni zmiešaní s evanjelickými Slovákmi“, v Turanoch sú „Rusíni, ale katolíci“. Okrem týchto národností žili tu početní Cigáni a Židia; čo do náboženstva katolíci, grékokatolíci, pravoslávni, evanjelici, kalvíni, židia. Niektoré dediny nachádza takmer pusté alebo poloprázdne a roľníkov často bez záprahu. Najpozoruhodnejším javom, o ktorom tu píše takmer ako o všeobecnom, sú „coloni vagabundi“, sťahovaví, potulní roľníci, prevažne Slováci (uvádza, že prichádzajú z Oravy), Rusíni, Poliáci a ďalší. Za „zvláštnosť slovenského národa, ktorý sa sem hrnie“ považuje to, „že v sídlach, ktoré si zvolili, sa nechcú zdržiavať, ale ako bludný dobytok zotrávajú na mieste dovtedy, kým je tam pokrm; keď ho spotrebovali, tiahnu ďalej...“²⁹ Tu si podrobnejšie všimol aj asimiláciu Ma-

A. Kaltschmidt, podľa predlohy S. Mikovíniho, Pezinok. Výrez. *Notitia II*, 1736. Fotodok. ÚHV SAV

ďarov Slováckmi a pátra po jej príčinách. „Nedá sa ani vypovedať,“ konštatuje sucho, „ako veľmi klesla maďarská národnosť. Lebo Maďari sa buď sťahujú do dedín, ktoré opustili Slováci... alebo ak žijú spolu, nerozmnožujú sa. Zatiaľ čo u Slovákov vidíš troje, štvoro i šesť detí, Maďari majú jedno, alebo dve. Maďari, ktorí žijú spolu so Slovákmi, osvojujú si nielen ich mravy, ale aj reč a tak, ako starí vymierajú, stávajú sa z mladých pozvoľna Slováci...“ Populačnú silu Slovákov na rozdiel od Maďarov si všíma aj inde, najmä v Novohrade.³⁰ V asimilačných procesoch v mnohonárodnostnom Uhorsku videl M. Bel prirodzený jav bez ohľadu na to, ktorý národ asimiluje, alebo ktorý sa asimiluje. Ani v poslovenčení pôvodne maďarskej šľachty Zvolenskej stolice nevidí nič ponižujúce, derogujúce. Už v spomínanom *Predhovore k Institutiones, k Základom nemeckého jazyka* (1718) vyslovuje názor, že vzájomnými sňatkami medzi Slováckmi a Maďarmi sa

urýchľuje proces vytvárania politického „uhorského národa“.³¹ V Hevešskej stolici, kde žilo aj mnoho Maďarov ako novousadlíkov, asimilácia postihovala raz jednu, raz druhú národnosť. „Tak sa mení časť Slovákov na Maďarov,“ píše M. Bel, „z Maďarov sa zase stávajú Slováci alebo Nemci. Tí Maďari, ktorí prišli do slovenského alebo do nemeckého prostredia, osvojili si aj jeho jazyk a zvyky.“³² Podobnú situáciu nachádza aj v Ostrihomskej stolici, kde Maďari na mnohých miestach asimilovali Slovákov a v Peštianskej stolici, kde už vraj mnohí prisťahovaní Slováci hovoria ako rodení Maďari; niekde sa tu vraj zase poslovenčili Maďari — a „preto niekde Maďari, inde Slováci zabudnú vlastný jazyk“.³³ Aj tu poukazuje na populačnú silu Slovákov voči miestnym Maďarom. Slovenskí kolonisti sa tu vraj nerodia, ale „rastú ako obilie“ a z dedín, ktoré pred 20—30 rokmi založili, vysielajú nových kolonistov do ďalších oblastí — „ako včely roje.“³⁴ Nebol to ovšem proces jednoduchý. Z Békešskej stolice sa napr. mnohí prisťahovalci opätovne vracali do svojich rodných obcí.³⁵

Belove Notície sú teda v mnohých smeroch pestrým kaleidoskopom poznatkov a údajov o živote ľudu v jeho časoch.

*

Keď chceme hodnotiť prínos diela M. Bela pre etnografiu, musíme vychádzať z dvoch nasledovných aspektov: aký je jeho význam pre dejiny našej disciplíny ako vedy a akú hodnotu má materiál, ktorý o slovenskom ľude vo svojich prácach zhromaždil, ako prameň pre súčasnú etnografiu.

Záujem M. Bela o ľud bol podmienený a súvisí okrem iného so šírením ekonomicko-sociálnych princípov merkantilizmu ako národohospodárskej teórie, najmä v jeho rakúskom variante (kamaralizmus). K jednému zo zachova-

ných rukopisov práce *De re rustica* sú pripojené tézy návrhu na ekonomický rozvoj Uhorska. Prvoradú pozornosť sa tu navrhuje okrem iného venovať rozvoju remesiel, poľnohospodárstvu, chovu hospodárskych zvierat s dôrazom na chov oviec a na domácku výrobu, aby sa čím viac obmedzil dovoz rôznych výrobkov z cudziny. V tejto súvislosti sa odporúča venovať pozornosť aj samotným pestovateľom a výrobcom, remeselníkom a roľníkom.³⁶ Tieto princípy sa odrazili v obsahovom zameraní záujmu M. Bela o ľud vo všetkých jeho prácach, no najviac v Noticiách, kde však, pokiaľ ide o dejiny jednotlivých národov Uhorska, výrazne vystupuje uňho aspekt historický a kultúrny. V tejto súvislosti treba zdôrazniť, že v centre záujmu M. Bela neostali iba produkty, ktoré remeselníci a roľníci vyrábali, čo bolo vo vedeckých záujmoch typické pre celé 18. storočie, ale zaujíma ho aj ich život, charakter, mravy, zvyky, odev, strava. Záujem o ľud, jeho zamestnanie, bývanie, odev a ďalšie nie je prirodzene v dejinách nový; stačí spomenúť hoci Tacitovu Germániu,³⁷ v ktorej sú zmienky o všetkých týchto okruhoch života Germánov, nehovoriac o ďalších, starších i mladších, antických a stredo-
vekových autoroch.

Matej Bel včlenil tieto údaje do štruktúry svojich vlastivedných prác ako ich stálu a systematickú súčasť. To, že výsledky jeho systematického záujmu o určité okruhy života ľudu nevyzneli v jeho rozsiahlom diele rovnomerne, nezáviselo iba od samotného M. Bela, ale prirodzene vo veľkej miere od jeho početných spolupracovníkov. Aký silný bol impulz Belovho záujmu o život ľudu, o jeho etnickú diferenciaciu, ktorá sa prejavuje v ľudovej kultúre, pochopíme v plnej miere vtedy, keď jeho dielo porovnáme s početnými vlastivednými monografiami o jednotlivých stolicích Slovenska, ktoré vychádzali na počiatku 19. storočia, neraz aj pod ná-

zvom Notitia.³⁸ Tematické okruhy, ktoré M. Bel sledoval v súvislosti s ľudom, ostali v nich fixnou súčasťou, dokonca natoľko, že napr. záujem o výročné zvykoslovie, ktorý bol u Bela malý, nenarástol ani na počiatku 19. storočia. V týchto monografiách sa ale rozširuje opis zamestnania ľudu a ďalších tém, o ktorých materiál zhromažďoval aj M. Bel, prípadne takých, ktorých sa vo svojich prácach iba dotkol (strava, liečenie, bývanie). Z koncepcie týchto vlastivedných prác vychádza v dvadsiatych rokoch 19. storočia aj Ján Čaplovič, ktorý svoje, už etnografické monografie jednotlivých národov Uhorska na jednej strane odbremenil od mnohých údajov širšieho vlastivedného charakteru, ale zase ich obohatil o nové témy (poverové predstavy, výročné a pracovné zvyky a pod.) a „staré“ rozpracoval do pozoruhodnej šírky. Aj pre J. Čaploviča, tak isto ako pre M. Bela boli jednotlivé javy ľudovej kultúry materiálom, pomocou ktorého sledoval etnickú diferenciáciu národov Uhorska a ich etnické špecifiká.

Aby sme v našej štúdii mohli čo najlepšie poukázať na to, aké tematické okruhy si M. Bel vo svojich prácach všimol v súvislosti s ľudom a v akej miere čomu venoval pozornosť, museli sme pri ich interpretácii narušiť štruktúru jeho prác, o ktorej bola zmienka už úvodom. Vychádzame teda z členenia, aké dnes pri skúmaní problematiky života a kultúry ľudu používa naša etnografia. V takomto členení názornejšie vystupuje rôzny stupeň Belovho záujmu o jednotlivé tematické okruhy a zároveň je možné — vzhľadom na rozsiahlosť Belovho diela, v ktorom sú tieto údaje často doslova roztrúsené — vytvoriť z nich ucelenejšie komplexy a v rámci nich sledovať hodnotu údajov i celého materiálu ako prameňa pre naše dnešné bádanie.

* Stablnou časťou opisu každej župy v Noticiách je, ako sme už uviedli, charakteristika prírodných podmienok, kvalita pôdy a z toho vychádzajúc, výpočet druhov pestovaných plodín. Zriedkavé sú zmienky o spôsoboch obrábania pôdy. Nachádzame ich najmä tam, kde sa líšia od vtedy bežných foriem orného hospodárenia. Tak napr. pri charakteristike Trenčianskej stolice sa hovorí: „... vrchy ani nedovoľujú kdekoľvek orať. Treba ich okopávať motykami a tak kypriť, čo má za následok, že na týchto miestach má obrábanie pôdy menší rozsah.“³⁹ Rovnako v Honte sa hovorí o poliach na svahoch kopcov, kde pluh nemá prístup a obrábajú sa preto motykami.⁴⁰ V súvislosti s oraním nachádzame tiež iba upozornenia na výnimočnejšie situácie, ako napr. v Malohonte, kde na úrodných rovinách je dobrá úroda obilia a kvalitné pastviská aj bez hnojenia, ale zase práca s pluhom si tu „vyžaduje viac volských záprahov a musí sa orať aj so šesťzáprahom“. Situáciu v severnej časti župy charakterizuje latinským veršom: „Mnohokrát je treba kypriť pôdu, obrátenou motykou stále rozbíjať hruď...“⁴¹

Aj pri výpočte druhov pestovaných plodín, ktorý sám osebe dáva cenný prehľad o situácii na počiatku 18. storočia, podrobnejšie zmienky o samotnom spôsobe pestovania nachádzame tiež iba vtedy, keď je pestovanie plodiny obmedzené na určitú oblasť, charakterizuje ju a má pre ňu zvláštny hospodársky význam. — Tak v Trenčianskej stolici, „v kraji pomenovanom podľa rieky Kysuca, je akýsi zvláštny, inde sa nevyskytujúci druh obilia, ktorý slovenský ľud menuje škripica“. Túto potom podrobne opisuje spolu so spôsobom jej siatia, žatvy a použitia na pečenie chleba, ktorý má „znamenitú chuť.“⁴² Takto sa zmieňuje o pestovaní tenkela v Zemplíne, o turčianskej sladkej repke, ktorá nemá okrúhly tvar (túto pestujú zried-

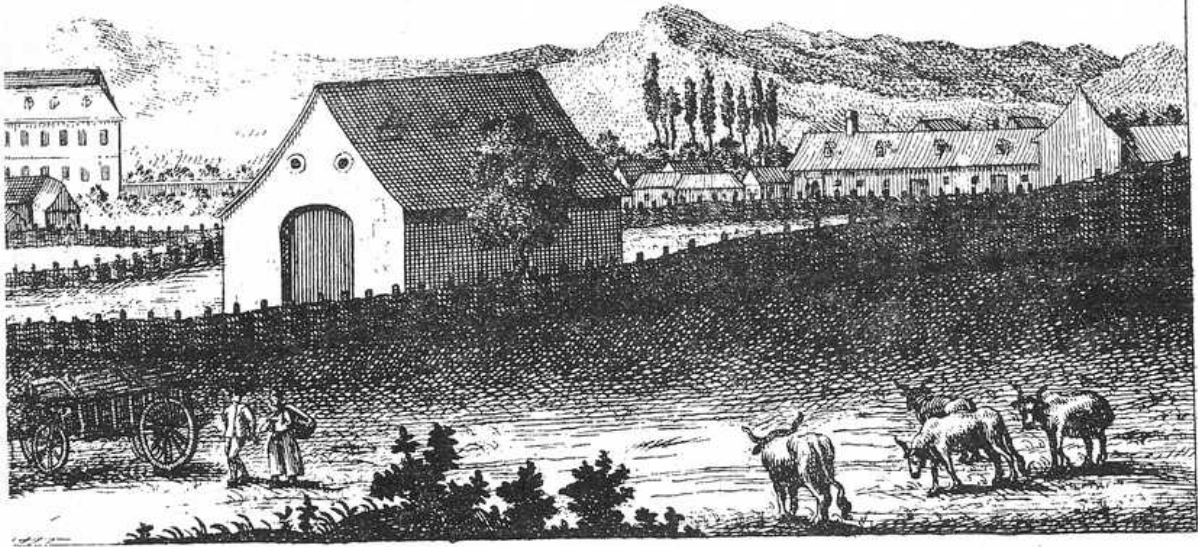
ka), ale je kuželovitá, a je nielen významnou zložkou turčianskej stravy, ale aj liekom na kašľom zoslabené pľúca.

Veľmi zaujímavý je opis pestovania šafranu v Dolných Vestenicich a to od prípravy pôdy, cez jeho zložité sadenie, viazané na spln mesiaca, až po jeho zber a sušenie s upozornením: „Ako sa má šafran pestovať, na to majú Vesteničania predpisy. Tie určujú tým, ktorí ho budú zbierať, ako to majú robiť, čo nie je bez povier. Hovoria: Ženy, ktoré majú menštruáciu, nech nevstupujú na šafranové polia, ak nechcú spôsobiť skazu. Alebo: Ten, kto chce trhať šafran, nech si v nedeľu alebo v piatok nemasť čižmy sadlom. A sú aj iné, podobné“,⁴³ o ktorých už žiaľ nie je zmienka. V samotných Notíciách nie sú podrobnejšie údaje o ďalších poľnohospodárskych prácach. Nachádzame ich v Belovom diele *De re rustica*, kde okrem všeobecnej charakteristiky spôsobov obrábania pôdy, hnojenia, siatia v Uhorsku je podrobnejší opis žatevných nástrojov (srp, kosák, kosa) a ich použitia,⁴⁴ upozornenie na rôzne spôsoby ukladania snopov v jednotlivých častiach Uhorska, na mlátenie obilia cepmi a jeho vydupávanie, ako aj zmienky o jeho čistení a diferencovanom spôsobe uskladňovania: v horských oblastiach do sýpok, v nížinných do obilných jám, ktoré podrobne opisuje.⁴⁵ I keď sa pri týchto údajoch obmedzuje zväčša na charakteristiku situácie v horských a nížinných oblastiach, sú pre nás cenným dokladom o bohatstve foriem a stupni vývoja vtedajšieho poľnohospodárstva v južných a „hornatých“ oblastiach Uhorska, a v rámci nich aj na Slovensku.

Veľkú pozornosť venoval M. Bel vo svojom diele vinohradníctvu, ako významnému hospodárskemu odvetviu. Jeho záujem je preto zameraný najmä na kvalitu vína, účinky na zdravotný stav konzumentov, formy jeho odpredaja a oblasti, do ktorých sa dostáva (Sliezske, Poľsko). V samotných Notí-

ciach poukazuje na severnú hranicu jeho pestovania v Trenčíne,⁴⁶ v Honte presne vymedzuje oblasti s vínom prvej až poslednej kvality a zdôvodňuje, prečo má krupinské víno zlú povesť: „Neviem, či to nie je skôr vinou vinárov ako hrozna. Najlepšie strapce hrozna totiž predčasne oberajú a hromadne predávajú po mestách a dedinách. Keďže pred touto skazou sa zachráni horšia časť hrozna, je z neho aj nepríjemné víno.“⁴⁷ Takto postupuje aj pri opise vinohradníctva v Nitrianskej stolici, kde navyše hovorí o zvyku tamojšieho ľudu piť iba nové víno a nevykvasený mušt a staré vína považovať za „jedovatý bolehlav“.⁴⁸ Najväčšiu pozornosť venuje vinohradníctvu v Bratislavskej stolici. Z etnografického hľadiska je tu najcennejšia charakteristika situácie v Pezinku a v Juri. Prácu s vinohradom, starosti s odpredajom vína, jeho konzumovanie v rodine i mimo nej dáva do súvislosti s celým životom tamojšieho obyvateľstva. Poukazuje, ako vplýva na deľbu práce v rodine a na celý jej život, ako modifikuje spoločenské a hospodárske postavenie jednotlivcov i samotných mestečiek.⁴⁹ Z ostatných prác o vinohradníctve v Uhorsku, o čom už bola zmienka, najpodrobnejší je opis svätojurského vína. Tento opis pracovných techník a technológií významne dopĺňa uvedená stať z Notícií opisom života vinohradníkov v malokarpatských mestečkách.

Všeobecný prehľad o záhradníctve a ovocinárstve na počiatku 18. storočia získavame z diela *De re rustica*. Miestami sa tu zmieňuje konkrétne o situácii na Slovensku, ktorú potom bližšie charakterizuje v *Notíciách* v príslušných statiach jednotlivých žúp. Touto kombináciou prameňov získame pomerne podrobný prehľad o druhoch vtedy pestovanej zeleniny a ovocia u nás, o umiestnení záhrad, o rozdieloch medzi záhradami roľníkov a šľachty, o význame dopestovaných plodín pre samotného

A. Kaltschmidt, podľa predlohy S. Mikoviniho: Pohľad na Pezinok. Mediryt, 1736. Výrez. Fotodok. ÚHV SAV

roľníka, ako aj o vtedy ešte nie bežnom odpredaji niektorých plodín.⁵⁰

„U Uhrov je bežné príslovie, že skôr ožele Uhor dieťa, ako teľa.“⁵¹ Takto charakterizuje v *De re rustica* M. Bel dôležitosť dobytkárstva v živote ľudu a jeho skutočný význam dokladá viacerými príkladmi. Na Orave „... mi tvrdili, že nie zriedka otec i matka so siedmi- mi alebo ôsmimi deťmi sa živia z mlieka jednej kravy. Ale stáva sa aj to, že ak treba zaplatiť daň, sú nútení kravičku predať. Ľudia, ktorým sa podarilo vidieť toto nešťastie, boli tej mienky, že je to smutný prípad, ktorý postihuje chudobný ľud.“⁵² Varuje pred prežitkami v chove, ktoré sa zachovávajú v „hornatých oblastiach“, kde „... neviem akými znakmi, zaklínaním, zažehnávaním a bez rozumného dôvodu, podľa dní, hodín a rôznymi taľafatkami...“ si pomáhajú pri opatrovaní teľných kráv, čo majú na starosti staré ženy; tieto aj veštia, ktoré teľa nie je schopné na ďalší chov (napr. prvorodené), a ktoré sa dochová.⁵³ Uvádza, aký druh do-

bytka sa pestuje v jednotlivých častiach nášho územia a aký je jeho stav. Celé pestovateľské odvetvie začleňuje do širších kontextov — od jeho významu ako ťažnej sily a základnej zložky stravy, až po rôzne formy vedľajšieho zamestnania (napr. furmanstvo), mestských a dedinských remesiel a domácej výroby, ktoré na jeho základe vyrastajú. Miestami upozorňuje na obzvlášť dobré výrobky z kravského mlieka, akým bol napr. syr vo Vajnorochoch, ktorý sa vyrovnal švajčiarskemu, alebo „hegyes túró“, kravský syr homoľovitého tvaru z Horných Salíb. Na Spiši spomína konzervovanie hrudového syra pomocou vína alebo pálenky.⁵⁴

Zaujímavá je zmienka o príčinách dočasného rozvoja dobytkárstva na okolí Nových Zámkov, kde roľníci za vojen opustili dediny a odsťahovali sa na samoty. Vojnou zničená pôda poskytovala dobré pastviny, na ktorých chovali nielen svoj dobytok, ale aj ten, ktorý nakúpili bratislavskí a trnavskí mäsiari na trhoch vo Vacove, Pešti a Segedíne.

Keď sa vykrmil, predávali ho na Moravu a do Viedne. V súčasnosti, upozorňuje M. Bel, tento výnosný chov sa zužuje, lebo dediny sa znova zakladajú a ich chotáre zaberajú dovtedajšie pastviská.⁵⁵

Zmienky o organizácii pasenia, výroby mliečnych produktov a o živote samotných pastierov nachádzame pri opise salašného, vysokohorského chovu oviec. Najpodrobnejší je opis „hromadného chovu oviec na horských salašoch“, ktorý majú na starosti ovčiari, vo Zvolene: „Je to zdivočelý druh ľudí, ktorí žijú podľa svojich zvykov v týchto húštinách, do dedín prídu zriedka, aj to len kvôli pijatike a ruvačkám...“. Na samotných salašoch ale „návštevníka prijímajú s vľúdnosťou a láskavosťou, ktorá je obvyklá ľuďom tohoto druhu. Ponúknu ich syrom a žinčicou. Ak však spozorujú, že si tieto lahôdky nevážia, pomstia sa tak, že tajne suchnú do žinčice trochu kľagu. Ihneď musia ísť veľmi často na stranu a to oslabí aj veľmi silného tak, že sotva vládze spúšťať a dvíhať nohavice. To je ich humor.“ Ďalej nasleduje opis spôsobu najímania pastierov, práva a povinností baču a spôsobu výroby ovčieho syra. „Bača, keď trikrát cez deň urobil túto prácu, zvykol na drevenej a obrovskej trúbe dávať drsne znamenia... až sa dookola ozývali veľmi vzdialené lesy a horské hrebene. Keď ho začujú na susedných salašoch, aj tu zakrákoria svoju pieseň...“.⁵⁶ Cenné údaje o živote ovčiarov sú aj pri opise Valaskej Belej, na „lazoch, kde po vyrúbaní lesov majú horské lúky“. Je to stručná a výstižná charakteristika ich práce, stravy, bývania a odievania, ich charakteru a im vlastného spôsobu tancovania.⁵⁷ Pri vysokohorskom pastierstve v ostatných župách (Trenčín, Orava, Gemer) nachádzame tiež jeho stručnú charakteristiku, ale aj odvolávky na jeho opis vo Zvolene. Pozornosť je venovaná aj rôznej kvalite syra, bryndze a ďalším výrob-

kom. V Liptove sa vyzdvihuje syr z Boce a Východnej, porovnáva sa menej dobrý syr oravský s breznianskym a pod.⁵⁸ V severných župách sa spomína chov českých, resp. slovenských oviec, v Novohrade, Gemeri a v Honte pribúda v ich južných oblastiach iný druh, maďarská ovca s dlhou vlnou; v Honte upozorňuje, že „horské košarovanie, aké sme videli vo Zvolene a Liptove, sa tu nevyskytuje.“⁵⁹

Z ostatných údajov o chove hospodárskych zvierat treba upozorniť na chov ošípaných v Novohrade, kde rozdielny druh žaluďov (bukové a dubové) mali vplyv na akosť slaniny a jej trvácnosť, a na údaje z Hontu, najmä Malohontu, kde ich chov, tiež vďaka žaluďom, bol taký veľký, že vykrmené stáda sa na jeseň hnali na trhy v Rimavskej Sobote. Tu je zaujímavý aj údaj o chove hydiny, ktorú chovajú pre seba, „ale aj pre výživu vojakov a na povinné dávky“.⁶⁰ Podobný údaj je z Hontu, kde je síce dobytkárstvo slabé pre nedostatok sena, „najmä ak čo len jeden jazdecký pluk tu prezimuje...“, ale zase „hydinu pestujú vidiečania veľmi starostlivo... a tiež preto, aby mohli získať vojaka na prezimovanie...“,⁶¹ čo sa im odpočítavalo z kontribúcie.

Údaje o včelárstve, ktoré M. Bel v *De re rustica* delí na sedliacke, lesné a mestské, sú čo sa týka Slovenska všeobecné a vzťahujú sa viac na jeho hospodársky význam ako na spôsob chovu. Tak je tomu aj v *Noticiách* a napr. v Malohonte ho radí medzi jedno z mála výnosných odvetví poľnohospodárskej výroby, chváli jeho rozšírenie v Honte, v stredoslovenských banských mestách (Kremnica, B. Bystrica, Rožňava, Zvolen) a na Spiši. Vyzdvihuje Chorvátmi kolonizovaný Vištuk, kde dopestujú med pre celé široké okolie.⁶²

Napriek tomu, že v charakteristike jednotlivých stolíc je vždy aj výpočet zveriny, ktorá sa tam vyskytuje, zmienky o spôsobe lovu samotným ľuďom sú

ojedinelé. Tak napr. v Trenčíne sa spomína, že „najoblúbenejší a najzaujímavejší spôsob lovu je prenasledovať a zrážať zajace“.⁶³ V Honte, ktorý oplýval množstvom vtáctva, šľachta naň strelala a „ľudia, ktorí robia odchyt vtákov podľa predpisu svojho zamestnania a pre zisk . . .“ chytajú ich do osidiel a na lep.⁶⁴ Zmienky o vtáčkároch nachádzame na viacerých miestach, ako napr. v Turci, v Lukovištiach vo Zvolene, v Körösi v Gemeri a pod. V Honte opisuje hromadné pytliactvo na jelene a daniele v r. 1727, kedy tieto, znehýbnelé poľadovicou obyvatelia početných dedín vybíjali „vidlami a inými železnými nástrojmi . . . nakoniec predávali veľké jelene za jeden florén a daniele za niekoľko zlatých . . .“.⁶⁵ Spomína aj tunajší lov divých mačiek a líšok do klepcov a hromadné poľovačky na svorky vlkov, ktoré v zime prichádzali až do dedín.

Aj zmienky o rybolove sa obmedzujú zväčša na výpočet druhov rýb v jednotlivých riekach. Podrobnejší údaj máme zase z Hontu, kde sa kritizujú obyvatelia poriečia Iplu zato, že nečistia dno riek a nemôžu preto dobre klásť siete. V ostatných dedinách župy, ktoré sú pri riekach, „majú zvláštny vynález na chytanie rýb. Keď sa očakáva zátopa a voda sa už prelieva cez brehy, ohradia na veľkých plochách každé nízko položené miesto, tu a tam nechajú otvory, do ktorých vniknú ryby spolu s prúdom vody. Kým by zase cez ne mohli uniknúť, hodia tam šikovne siete, do ktorých sklznú . . .“⁶⁶ Tieto i ďalšie údaje z Hontu dokazujú, že M. Bel mal v tomto prípade dobrého a so situáciou oboznámeného dopisovateľa a že absencia podobných údajov z iných žúp je veľmi často závislá práve na tomto faktore.

V nadväznosti na situáciu v poľnohospodárstve upozorňuje M. Bel na dôsledky malých výnosov pôdy a chovu zvierat, čo sa okrem iného odrazilo aj na odchodoch ľudu na sezónne poľnohospo-

dárske práce. Píše o spolkoch, ktoré na jar uzatvára mládež na Orave a potom „jedni sa rozchádzajú smerom k Tise, druhí k Dunaju, iní do stredného Uhorska . . .“. Chváli ich pracovitosť, pekne oblečenie dievčat a veselé tancovačky, „že by si si mohol myslieť, že ich najali za mzdu na tancovanie“.⁶⁷ Celý zárobok donášajú domov na rozdiel od Liptákov, ktorí vraj mzdu prepíjú v miestnych vinárňach.⁶⁸ V Novohrade, pri charakteristike povahy tamojších Maďarov sa hovorí, že okrem sejby ponechajú všetky ostatné práce na Slovákov, ktorí sem prichádzajú z oblastí „vzdialených odtiaľto na 10 míľ.“⁶⁹

Tak ako pri poľnohospodárstve a chove zvierat, aj pri remeslách a domáckej výrobe venuje M. Bel rovnakú pozornosť situácii v mestách, mestečkách, ako aj na dedinách.⁷⁰ Tak napr. o Pezinku hovorí: „ . . . remeselníci, okrem svojej sedavej práce sa horlivo zaoberajú aj poľnohospodárstvom.“ V Trnave a v Žarnovici výnosným zárobkom bolo pečenie chleba, Prievidza bola známa výrobou čižiem, v Nemeckom Pravne „mešťania vedia výborne spracovať kožu a zhotovujú plášte takej kvality, ako sotva inde.“ Aj v Slovenskej Lupči bola kvalitná výroba koží, v Kremnici zase muži a ženy tkali stužky na predaj. Trenčín bol známy varením prvotriedneho piva, ktoré sa na pltiach zväžalo do Pešti a Budína: „Je to starý obyčaj, siaha do ďalekej minulosti a nášmu mes-tu tak prislúcha, že nikto zo susedov ho v tom nedostihne.“ V Žiline okrem piva varili pálenku, ktorá bola „taká dobrá ako gdanská, ktorá sa chváli na celom svete“.⁷¹

So zmienkami o remeselnej a domáckej výrobe sa stretávame ojedinele aj pri celkovej charakteristike žúp. V Nitrianskej sa zvlášť upozorňuje na tamojších anabaptistov a na ich zručnosť ako mechanikov a remeselníkov najmä v Sobotišti. V Novohrade sa remeslám v jeho úrodnejšej časti nevenujú, ale

zato v hornatých a lesnatých oblastiach vyrábajú šindle, zbíjajú sudy, zhotovujú truhlice, hlinené nádoby každého druhu a to nielen v zime, „ale aj v lete, pokiaľ im to dovoľujú intervaly v poľnohospodárskej práci“.⁷² Konkrétnejšie drobné údaje sú v topografických častiach *Notícií*, kde pri charakteristike jednotlivých obcí sú údaje nasledovného charakteru: Mošovce sú povestné výrobou opaskov, Hlinik mlynských kameňov, v Sobotišti habáni vyrábajú „nože zhotovené nevkusne, iní sú obuvníci alebo hrnčiari“. O habánoch je zmienka aj v Košolnej a Levároch. Ako vynikajúce sa spomínajú výrobky zo skla v Hute v Novohrade, ktoré možno porovnávať s českými. V Novohrade sa vyzdvihuje domácka výroba v dvadsiatich zvlášť vyčlenených obciach.⁷³ O Štítniku píše: „Mešťania žijú ako roľníci, ... starostlivo obrábajú polia a rovnako sa venujú výrobe železa, ak nie sú zaujatí inými povinnosťami. Hámre, ktoré sa volajú malleus majú v choťári medzi poliami štyri ...“⁷⁴ V Krásnej Hôrke sa celá obec zamestnávala bielením plátna a dobre na tom zarábala.

V súvislosti s celým komplexom poľnohospodárskej, remeselnej a domáckej výroby zdôrazňuje M. Bel na viacerých miestach význam najmä týždenných trhov pre pozdvihnutie životnej úrovne širokého okolia. Vo Zvolene plasticky vykresľuje aktivitu tamojšieho obyvateľstva, z „ktorých jedni usilovne obchodujú, iní si zarábajú ako povrazníci, druhí chytajú vtáky ...“ a predávajú doslova všetko, čo doma dopestujú a dorobia, „čomu ich naučili trhy v Banskej Bystrici“.⁷⁵ Na tieto trhy chodili aj húfy žien z Liptova s roztopeným maslom v súdkoch a so syrom.⁷⁶ Viedenské trhy zase lákali obyvateľov Nitrianskej stolice, kde chodili s celými vozmi naloženými zverinou a vtákmi a s košinovými vozmi plnými slepačích vajec a masla.⁷⁷ Zdôrazňuje význam kupcov, ktorí napr. v Pezinku sa dokázali „aj vzmôcť, kým ešte

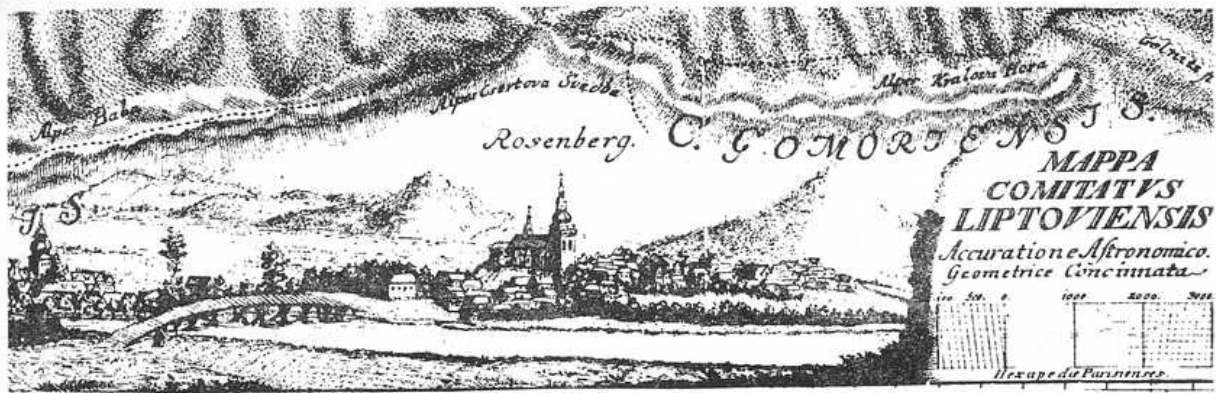
v okolitých dedinách nebývali Židia“. Upozorňuje na ich špecializáciu, ako napr. na obchodníkov s dobytkom a obilím, a zase v Pezinku na obchodníkov s vínom zo Sliezska, ktorí boli „akýsi iný druh ľudí, Pezinčanmi mimoriadne vítaní ...“. Styk Pezinčanov s cudzími obchodníkmi vplýval kladne na ich charakter. Boli láskaví a pohostinní.

Samostatne vyčleňuje výmenný obchod, o ktorom sa podrobnejšie zmieňuje v Novohrade, odkiaľ chodili za južnú hranicu stolice, „kde bývajú zväčša Maďari a tam vymieňajú tovar za tovar. Často vidíme, že hrnce, kantáre, pletené koše a iný tovar vymieňajú za také množstvo obilia, koľko len nádoby mohli pojať ... domov sa vracajú naložení obilím, slaninou, strukovinami, konopami, ovocím ... Takéto cesty podnikajú často s takou dôkladnou prípravou, s akou sa iní sotva vyberajú na zámorské cesty ... keď sa ich spýtate, kam cestujú, alebo odkiaľ sa vracajú, povedia „z dolnej zeme“, ako keby bývali v inom svete, hoci prešli sem, a tam sotva 15 míľ“. Dovezený tovar so ziskom doma zase vymieňajú, alebo predávajú. M. Bel kritizuje nesplavnosť Hronu, čím sa obmedzuje rozvoj trhov najmä v Brezne a Bystrici.

Z ostatných zamestnaní sa podrobnejšie zmieňuje o pltníkoch na Orave, Turci a Liptove a o povolení z roku 1638, ktoré im zaisťuje slobodné splavovanie plti a odpredaj výrobkov, ktoré viezli.⁷⁸ Spomína výrobcov mlynských kameňov na Orave, uhliarov a ich „krámce“ vo Zvolene,⁷⁹ drevorubačov v Turci, Liptove, Hornej Štubni vo Zvolenskej a pod., čím dokresľuje pestrú paletu vtedajších foriem zamestnania na našom území a umožňuje sledovať ich kontinuitu alebo zánik v nasledujúcich obdobiach.

*

Predstavu o strave slovenského ľudu si na základe diela M. Bela môžeme urobiť

S. Mikoviny, Ružomberok. Výrez z mapy Liptova. Notitia II, 1736. Fotodok.
ÚHV SAV

najmä z jeho výpočtov pestovaných plodín, chovu a lovu zvierat v jednotlivých župách. Tieto údaje, o ktorých už bola zmienka, dopĺňajú miestami drobné konkréta. Tak napr. v Nitrianskej stolici pri opise Valaskej Belej upozorňuje na zvláštny chlieb, iba na dva prsty vysoký, ktorý si pečú tamojší ovčiari v popole. Na Orave sa piekol chlieb z jačmennej múky zmiešanej s ovsenou, v Zemplíne piekli tamojší Rusíni chlieb z ovsu, do ktorého pridávali bôb. Vo Valaskej Belej obľubovali kašu, ktorú volali *čír* a ktorej na Orave vravia *kuľaša*. Podľa údajov z Oravy ju robili z ovsenej múky, bohatší z prosa, ale vtedy si na ňu pozývali už aj hostí.⁸⁰ V Zemplíne robia z hrubej múky kašu, ktorej Maďari vravia *czibere* a Rusíni *kysel*. Z Oravy máme údaj o varení polievky z chleba a syra s opisom spôsobu jej výroby a zmienku o obľube paštrnáka, ktorý „jedia aj surový a to najmä v zime... vtedy vstávajú včasně z pece a skôr ako obriadia dobytok, alebo sa dajú do inej práce, viaceré korene pochrúmajú a ďalšie si uvaria“. O konzervovaní kapusty na Orave, „o ktorú sa veľmi starajú“, sa píše: „... v dolnej časti ju nakladajú do nádob aby skysla tak, ako inde. V hornej časti, známi „horňáci“, vykopú do zeme takú veľkú jamu, koľko kapusty chcú do nej vložiť. Naplnia ju

kapustou, sčasti pokrújanou, sčasti hlávkovou, utlačia ju nohami, na vrch položia záťaž a nechajú kysnúť...“ M. Bel predpokladá, že je to vplyv Poľska, kde pred tridsiatimi rokmi videl rovnako ukladať kapustu.⁸¹

Ojedinele nájdeme zmienky aj o miestnych špecialitách z jedál a nápojov: V Dubovej pijú víno, v ktorom macerovali tabak, Solčany boli známe makovými rezancami a pod. Viackrát ale upozorňuje, že strava ľudu, a to najmä v severných oblastiach, sa skladala najmä z mlieka, mliečnych výrobkov a z múčnych jedál; mäso sa jedlo vo sviatok a na svadbách a miestami, ako napr. na Orave a u zemplínskych Rusínov sa zdôrazňuje, že „mnohí nevidia ani raz do roka mäso“. V tejto súvislosti je zaujímavé porovnať situáciu s početnými údajmi o živote a zvykoch šľachty v *Notíciách*, ktorá, ako napr. v Novohrade, „keď je treba pripravovať hostiny, tak ich robia nádherné.“⁸²

Pri charakteristike jednotlivých oblastí života obyvateľov Uhorska M. Bel vyslovuje miestami názory teoretického charakteru a je zaujímavé sledovať, ako a nakoľko ich potom vedel podložiť konkrétnym materiálom. Túto možnosť nám poskytuje jeho názor na odev ako viacnásobný diferenciatívny faktor. V Dodatku Prodrumu *O odievaní Uhrov*, ako

sme už spomenuli, píše: „Nielen jazykom, ale aj obliekaním sa Uhri odlišujú od iných národov“ a v rukopise pojednania charakterizuje samotné Uhorsko vo vlastných hraniciach: „... v inom odevu majú záľubu Slovenky, v inom Nemky...“⁸³ Aj v *De re rustica* zdôrazňuje: „Odev dedinčanov sa rôzni podľa jednotlivých národov...“ Upozorňuje na odev aj ako na výraz stavovskej diferenciácie a to nielen v reláciách šľachta — ľud, ale aj medzi mestským obyvateľstvom a roľníkmi. Keď hovorí o charaktere mešťanov v Juri, poznamenáva: „Nezaslúžia si, aby sme ich posudzovali podľa prepychového oblečenia. Je totiž primerané a nie prepychovejšie ako sa patrí na mešťanov, aby sa odlišovali od sedliakov.“⁸⁵ Sleduje aj vplyv spolužitia národov na odev. V Pezinku, kde Nemky, ktoré „... inak si všetko zariaďujú podľa nemeckých zvykov... nielen doma, ale aj na verejnosti, dokonca aj na nemeckých zhromaždeniach naozaj rozprávajú po slovensky...“, ale „prevláda nemecký odev pomiešaný s uhorským“.⁸⁶ Tak to bolo aj u Slovienek v Juri, kde slovenčina tiež výrazne prenikala do nemeckých rodín. Je to zaujímavé upozornenie na zložité cesty asimilácie. V Tekove zase, kde „jednotlivé národy, ktoré tu susedia, zotrvávajú pri svojej povahe, jazyku a zvykoch... oblek Maďariiek je z vlny, Slovienek z obyčajného plátna, ale bohatšie z nich napodobňujú Maďarov...“.⁸⁷

Samotné údaje o odevu, ktoré by mali konkrétne doložiť vyslovený predpoklad o ňom ako o diferenciačnom faktore, sú z pochopiteľných príčin všeobecné a náhodné. Tak napr. v *De re rustica* sa vraví, že Slováci majú klobúky podobné Maďarom, iba bez rohov, v Zemplíne zase „ženy nemajú rovnaké šaty, ale jedny si zahaľujú hlavy na slovenský spôsob, iné na maďarský...“⁸⁸ Aj pri charakteristike slovenského odevu jednotlivých oblastí, keď už nejde o vystihnúť

rôzniacich črt, väčšina údajov sa obmedzuje na výpočet základných odevných súčiastok, pokrytie hlavy, obuv, farbu a materiál, v ženskom odevu sa sústavnejšie sleduje otázka, či nosia lajblík a šnurujú si prsia — čo bolo zriedkavé. Výnimku tvorí čiastočne opis z Oravy: „... nosia biele nohavice a čiernu kabanicu z vlny. Oba odevy sú také voľné, že by ľahko mohli zaodiať dve telá. Halena sa cez prsia nezapína pútkami, ale povrázkom. Ak sú zámožnejší... opášu si cez bedrá akýsi opasok. Aj v najkruťejšej zime majú teda nezakryté prsia... stáva sa, že v mrazivom počasí sa im pokrývajú cencúľmi na spôsob kryštálov, vydávajúcich akýsi zvuk... Ženy sa obliekajú do ľanových šiat, v zime majú kožuchy alebo vlnený plášť. V lete majú hore lajblík, dolu vpredu majú prednú, vzadu zadnú zásteru, ktoré, ak povieva vetrík, ľahko urazia početné oči“.⁸⁹

Závažnú problematiku, ktorej sa M. Bel dotkol v súvislosti s odevom, sleduje aj pri opise ľudovej architektúry a bývania. Snaží sa vystihnúť ich typické črty z etnického hľadiska a v *De re rustica* má, ako sme už uviedli, state o maďarskej, nemeckej, slovenskej, ukrajinskej a chorvátskej dedine ako o type.

Maďarskú dedinu podľa neho charakterizuje sochový dom a podrobne opisuje jeho konštrukciu, vypletanie prútených stien, ich obhadzovanie hlinou, ako aj pôdorys domu, dvor a umiestnenie hospodárskych budov. Nemecký roľnícky dom a nemecká dedina sa podľa neho blíži mestskému typu, u nás rozšírenému na Spiši. Nemecké domy sú z kameňa, tehál alebo z dreva, s dvoma alebo troma zasklenými oknami na priečelí a s ďalšími na pozdĺžnej strane domu. Izba mala pec alebo kachle, ohnisiko bolo zvonka. Spávalo sa v izbe na posteliach. Nemecké dediny sa celé ohradzovali plotom z kolov alebo prútia.

Slovenské dediny „... nie sú skromnejšie ako maďarské a výzorom sa blí-

žia nemeckým“. Hlavný stavebný materiál je drevo, ktoré „režú, tešú, napúšťajú, postavajú a vybielia“. Malé okienka sú zriedka zasklené, často zapchaté vreccom, alebo niekedy potiahnuté blanou. Pri stavbe používajú drevené klíny a aj na bráne sú zo železa „iba pánty a skoby, hoci aj tieto sú neraz z dreva, ako aj závery a zámky...“ Ohniská majú podobne ako Maďari na peci, nad ktorou je zavesený komín, prípadne tento chýba, „takže dym vychádza cez okná. Dva stoly prisúvajú do rohu, aby sedeli pri svetle. Lôžka si rozkladajú na peci, v komorách pristavených na boku alebo vzadu“. Za komorami, trochu ďalej sú maštale a komory na náradie, kôlne na vozy a náčinie. S nimi susedia záhrady, v ktorých pestujú kuchynskú zeleninu. Medzi nimi je často stodola. Stavby pokrývajú slamou, ale „starostlivejšie ako dolniaci“ a vo Zvolene, Turci a Gemeri nie zriedka aj šindľom. Okolo dedín robia podľa Belových údajov ohrady, a to murované, z trávov, zo stĺpov, do ktorých prevrtávajú otvory, cez ne prestrčia dve alebo tri tyče, alebo z narezaných a do zeme zapustených kmeňov stromov.⁹⁰

O ukrajinskej dedine, ktorú tu nazýva ruskou, hovorí ako o menej kompaktnej v porovnaní so slovenskou: „Ak nájdú pre dom vhodné miesto, urobia základy a postavajú ho. Okrem izby s pecou a komôrky viac nestavajú“. Domy sú z dreva, ktoré dôkladne nepracujú a ak sú kmene sukovité, „kladú ich na seba tak, ako ich doniesli z lesa“.⁹¹

Takáto je v stručnosti Belova charakteristika bývania ľudu jednotlivých národov Uhorska. Aj keď tak, ako pri odevu, ide o zjednodušené podanie zložitých otázok, M. Bel týmto v podstate uvádza u nás problematiku etnických špecifik, ktoré sa prejavujú v jednotlivých oblastiach ľudovej kultúry, čo sa potom v nasledujúcom storočí stalo stabilnou súčasťou väčšiny vlastivedných monografií, týkajúcich sa nášho územia.

Dôležité je, že M. Bel venoval rovnakú pozornosť aj architektúre v mestách a mestečkách a porovnáva ju s bývaním roľníkov. Tak napr. o Štítniku píše: „Domy mešťanov sú stavané na spôsob domov roľníkov z trávov a hrád. Prvá časť, ku ktorej je pripojená komora, slúži na bývanie, za ňou sú stajne... potom je stodola...“ V Brezne sú síce domy aj murované (a caemento), ale bezmála všetky sú stavané „na roľnícky spôsob“, ktorý opisuje spolu s pôdorysom domu a umiestnením ďalších stavieb. Drevené domy spomína aj v bočných uliciach Banskej Bystrice. V mestečku Čeklis — v Bernolákovke — a v Senici sú tiež domy stavané tak, „aby vyhovovali roľníckym potrebám...“. V Sobotišti sa spomína „aula anabaptistica — habánsky dvúr...“. V Biskupiciach pri Bratislave a v Dunajskej Stredě si všima zase stavebný materiál, ktorým boli „surové tehličky“.

Inak sú údaje o bývaní na Slovensku nepočtené. Stručný opis výzoru dedín nachádzame v Novohrade. V Žarnovici je zase zmienka o údive Tolliusa nad oknami pokrytými blanou. V Zemplíne, v súvislosti s tamojšími Rusínmi sa píše: „Za dom im slúžia chatrče, v ktorých majú dymiace ohniská a chudobné a špinavé zariadenia“.⁹² Podrobnejší je údaj z Oravy, kde „lôžko starcov a mládeže je bez podušiek. Keď je leto, muži spia na kope sena alebo slamy poznášanej pod strechou. Keď zima vrcholí, spia na peci, na laviciach a pri kozube. Iba kojacim ženám je dopriate ležať na posteli, prikrytej tenkými poduškami.“⁹³ Viaceré drobné údaje o celkovom charaktere obce a forme osídlenia nachádzame roztrúsené miestami pri opise jednotlivých lokalít, v topografickej časti *Notícií*.

*

Aj údaje o správe obcí a mestečiek sú zriedkavé a obmedzujú sa zväčša na konštatovanie, ako napr. že na Myjave

boli štyria richtári, že v Bratislave sa o polia, vinice a lesy starali špeciálni strážcovia a podobne. Podrobnejšie zmienky máme o Pezinku, Jure a o Modre, kde všade sa z občanov volilo 12 senátorov, spomedzi nich sa zvolil richtár, sudca a kapitán. „K nim pristupuje 60 mužov, ktorí majú po senáte rozhodujúcu právomoc. Bez nich sa nedá rozhodnúť o vážnejších a dlhšie sa preťahujúcich záležitostiach...“ Okrem nich boli ešte dvaja notári, nemecký a maďarský, ktorí „v prvom rade v senáte — a to v latinskej reči — rozhodujú o všetkých sporoch...“⁹⁴ Šenkvice zase, kde sa „vraj na 80 vozoch prísťahovali Chorváti... ktorí až doteraz nepovolili nikomu prejsť k cudzím, ani uzatvárať miešané manželstvá, majú dvoch sudcov a dvoch zástupcov a v ich rukách je správa dediny“. Títo mali dvanásť pomocníkov. „O poriadok v obci sa starajú dvaja, dvaja strážia role, jeden inšpektor má na starosti lesy, ďalší, ktorému pomáhajú traja strážcovia, vinice.“ Tieto úrady sa menili prvého januára. Okrem toho mala v Šenkviaciach aj mládež svojho predstaveného, „ktorého s úctou volajú starosta. Ten sa stará, aby mládež nevyčíňala a mravne sa správala... je povinný hlasovať, keď medzi sebou o niečom rozhodujú... Predstavený mládeže sa mení na Veľkú noc“.

O spoločenskom živote nášho ľudu sa dozvedáme tiež málo. Pri charakteristike jeho povahových vlastností sa obyčajne okrem jeho pracovitosti vyzdvihuje to, že rád spieva, tancuje a že si cez sviatky organizuje zábavy. Ako takáto zábava vyzerala, dočítame sa pri opise obyvateľov Bratislavskej stolice: „Len čo v dedine zazvučala píšťala, rýchlo sa zbiehajú a ešte triezvi vyhlasujú tanec, ktorý riadi starší, aby sa nestalo nič prenáhleného, alebo niekomu krivda. Ťažko sa rozchádzajú; keď sa viac najedia a napijú, dochádza dokonca aj k bitke. Bitkárov volajú na zodpovednosť. Keď

spor rozhodcovia rozsúdili, predvádzajú nové tance, kvôli novému priateľstvu...“⁹⁵

Drobné zmienky o spoločenskom živote ľudu nachádzame aj pri opisoch jednotlivých lokalít. Tak napr. v Duliciach v Turci boli vychýrení hudci, obyvatelia Starej Turej boli známi ako milovníci hier s kartami, v Dolnom Šebeši v Zemplíne sa hovorí o fajčení tabaku. O hygiene a liečení sa dozvedáme v súvislosti s Trenčianskymi Teplicami a Bojnícami, kde vtedy jestvovali „sedliacke kúpele“ pre okolitý ľud.

Pozoruhodný je záujem, ktorý M. Bel venuje vo svojich prácach roľníckej rodine. Už v *De re rustica* má samostatné paragrafy nazvané: Starostlivosť roľníckej ženy o rodinu, Starostlivosť ženy o statok, Práca v kuchyni, Výchova detí, Práce roľníckych detí a pod. M. Bel v nich vykresľuje patriarchálny obraz roľníckej ženy ako vychovávateľky detí a cennej pracovnej sily, ktorá „jednou rukou objíma dieťa, ktoré kojí a druhou prikladá drevo na oheň“.⁹⁶ Údaje o jej práci sú tu všeobecné, s výnimkou opisu jej funkcie pri zvykoch vianočného obradového cyklu, o čom sa zmienime neskôr. Keď píše o prácach roľníckych detí, hovorí podrobnejšie o pasení oviec v horských oblastiach, o živote na salaši, o práci baču, valachov a honelníkov, o ich strave a odeve, čo zrejme poznal z vlastnej skúsenosti. M. Bel sledoval problematiku rodiny aj v *Notíciách*. V niektorých z nich nachádzame medzi margináliami aj titulok „výchova detí“. Tak je to napr. v Jure, kde „deti vychovávali od malička znamenite“. Dievčatá k prácam doma a vo vinici, chlapcov, keď boli nadaní, dali študovať právo, ostatní šli na vojenčinu, alebo ich učili riadiť hospodárstvo. V Pezinku „deti vidia pracovať rodičov a podľa ich príkladu získavajú sklon k poľnohospodárstvu a sú usilovné“. V Trenčíne ich vychovávajú „tak ako si to pamätajú zo svojej výchovy...“, pričom dievčatá

vedú okrem domácich prác „najviac k obchodovaniu...“.⁹⁷ Na Orave ich zase vychovávajú „pozvoľna a lenivo... v lete sa vyhrievajú obyčajne nahé na slnku...“.⁹⁸ Aj v Malohonte je samostatná stať o výchove detí a tak ako všade, diferencuje sa medzi výchovou dievčat a chlapcov.⁹⁹ K výchove dievčat patrilo viesť ich k poctivosti a na viacerých miestach sa zdôrazňuje, že strata panenstva bola neodpušiteľným hriechom. Najčastejšie sa ale takáto možnosť vôbec nepripúšťala.¹⁰⁰

Aj na úlohu ženy, jej postavenie v domácnosti a jej povahu nezabúda M. Bel ani v *Notíciách* a tak miestami nachádzame drobné zaujímavé zmienky o jej živote. Zdôrazňuje sa, že nemá na starosti iba domácnosť, ale aj zhotovovanie odevu, prácu na vinici a poliach, odpredaj výrobkov z hospodárstva a pod. O Žarnovici, vďaka tomu, že pečú chlieb, vzniklo príslovie: „Tu mužov živia a vydržujú ženy... Ženy nariaďujú, aby sa muži starali o prichystanie a mletie pšenice, ony zase vo dne, v noci pečú chlieb... Muži sú tu skutočne ochabnejšej povahy ako ženy“.¹⁰¹ Aj na Orave boli ženy samostatné a od mužov nežiadali peniaze na svoje potreby. V národnostne zmiešaných oblastiach porovnáva M. Bel vlastnosti žien iných národov so Slovenkami a tieto, ako napr. v Honte, sú v porovnaní s Maďarkami nielen pracovitejšie, ale nie sú ani také hádavé a neúctivé voči mužom.¹⁰² V takýchto kladných reláciách mu Slovenky vychádzajú všade, kde je zmienka o povahe ľudu jednotlivých stolíc. V Novohrade si zase všíma, že tunajší Maďari, na rozdiel od Slovákov, sú takmer bezdetní. Jednu príčinu vidí v tom, že Maďari sa ženia približne 30 roční a berú si sotva 12 ročné dievčatá, ktoré potom ťažko dospievajú a majú deti. A keď už aj deti majú, koja 4—7 rokov a za tieto „zbytočne premárnené roky“ neprídu do druhého stavu. Druhú príčinu vidí v tom, že Slováci na rozdiel od Ma-

ďarov sú „stále zamestnaní“, čo vraj, ako lekári dosvedčujú, je najlepší recept na mnohodednosť.¹⁰³

Minimálnu pozornosť venoval M. Bel liečeniu, či už ľudí, alebo dobytká. V *De re rustica* plánoval síce stať o liečení dobytká, upustil však od toho, lebo problematika bola v Uhorsku nespracovaná. Zmienil sa o ňom, ako sme uviedli, v stati o chove dobytká v horských oblastiach. V samotných *Notíciách*, čo sa nášho územia týka, nevenoval týmto otázkam pozornosť a o liečení ľudí máme podrobnejší iba údaj z Oravy. Opisuje tu prípravu lieku proti kašľu zo špiritusu a medu, do ktorého bohatší pridávali anýz a čierne korenie. Ťažšie choroby liečili tým istým nápojom, iba doň pridávali „theriak“. Keď nemali tento liek, rozpustia „páchnúcu masť v pálenom víne a vypijú“.¹⁰⁴

Na rozdiel od liečenia je v *Belových Notíciách* jasná snaha získať údaje o rodinných zvykoch a skoro v každej stolici nachádzame — i keď drobné — údaje o krstínach, svadbe a pohrebe. Prečo jeho dotazy na tento okruh života ľudu neuspeli tak, ako by si bol zrejme žiadal, upozorňujú noticky nasledovného rázu: „Dlho by trvalo vyložiť, v čom sú Turčania pri svadbe a pohrebe svojrázni“.¹⁰⁵ V súvislosti s pohrebom v Zemplíne, kde mŕtveho nezakryjú, kým ho všetci nebozkajú, sa podotýka: „Dlho by trvalo vyrozprávať všetko, o čom iní ani nepočuli. Tento ľud je totiž zaťažený nekonečným množstvom povier“.¹⁰⁶ Tieto sa ale už nemenujú. A tak zo zvykov pri narodení sa najčastejšie dozvedáme iba o veselých krstínach, ktoré ženy oslavovali bez mužov (s výnimkou Liptova), že v Zemplíne mali snahu pridržiavať sa „starých spôsobov krstu“ a krstiť dieťa čo najneskôr, aj o rok po narodení, v Gemeri zase robia krstiny až potom, „keď rodička šťastne prežila dni určené k svojmu zotaveniu a mohla už svieža prísť do kostola pre požehnanie farára“.¹⁰⁷

Opisy svadobného obradu sú miestami podrobnejšie. V Novohrade, po opise svadby tamojšej šľachty, sa hovorí o svadbe maďarského a slovenského ľudu. U Slovákov je zmienka o „vohľadoch“, na ktoré chodia mládenci do susedných dedín a o spôsobe dohovoru s rodičmi nevesty. Keď títo nesúhlasia, urazia sa na smrť a nadávajú na celú dedinu. V tom korení príčina častých bitiek medzi mládežou z jednotlivých dedín.¹⁰⁸ Aj v Gemeri máme stručnú charakteristiku svadby u šľachty a roľníkov jednotlivých národností. Podrobnejšie sú údaje z Malohontu, kde sa opisuje svadba u Maďarov a Slovákov. U posledných trvala až osem dní. Začínala sa v sobotu večer posedením, ktoré volali *na kašu*, až nakoniec, „... keď za takéhoto bláznenia uplynulo viac dní, všetci svadobníci sa zoradia a odchádzajú do ženichovho domu. Nevestu tam privedú v hlbokej noci. Tento zvyk volajú *na domovuo*... tu sa robí nová svadobná hostina, až sa nevesta po dlhej tancovačke zvláštnym obradom odvádzajú, či skôr unesie na manželskú posteľ...“.¹⁰⁹ O únosoch neviest máme zmienku zo Zemplína, kde tamojší Rusíni, z oblasti zvanej „krajna“ unášajú nedospelé dievčatá, keď ich rodičia nesúhlasia so sobášom. Donesú ich k budúcej svokre, kde potom počkajú, kým dorastú. V tejto súvislosti je aj zmienka o Krásnom Brode, ktorú potom neskôr, ale v inej verzii nachádzame u Antona Szirmaya a Jána Čaploviča.¹¹⁰ Podľa Bela totiž, keď sa mladí dohodli a rodičia s nimi nesúhlasili, šli „kvôli modleniu do Krásneho Brodu alebo inde na procesiu, tam uniesli dievča a prinútili kňaza, aby ich zosobášil. Takto sa dnes už neodvážia ženit“. Potom nasleduje pomerne podrobný opis svadobného obradu „Rusínov obojakého vyznania“, ktorý je taký zaujímavý, „že si zaslúži, aby sme ho tu uviedli“.¹¹¹

Údaje o pohrebe sú stručnejšie; až do detailov podrobný je iba opis šľachtic-

kého pohrebu v Novohrade.¹¹² V Malohonte je bližšia zmienka o kvílení „smútok vyvolávajúcích žien, ktoré počas chôdze, akoby na určitý nápev vykladajú chvály na nebohého, i jeho nehody. Trpko vyčítajú aj krivdy spôsobené nebohému a nariekajú nad nimi. Tento druh náreku volajú vykladať, ako keby šlo o výklad nehôd, ktoré postihli nebohého“.¹¹³

Ešte nesystematickejšie sú údaje o výročných zvykoch. V *De re rustica* v súvislosti s povinnosťami ženy spomína M. Bel — ako sme už uviedli — čo prislúcha robiť ženám „v horských oblastiach“ aby zaistili prosperitu hospodárstva. Na Luciu hádžu chlieb do kútov izby, na Štedrý večer vykiadzajú stajne, medzi večerou hádže gazdiná do kútov izby klásky aby sliepky dobre znášali, po polnočnej omši dá dobytku zvyšky z večere a z každého jedla zabalí trochu do šatky na vykiadzenie maštale cez rok — aby bol dobytok zdravý. Spomína sa tu aj štedrovečerná večera: na stole nesmie chýbať nič z toho, čo sa cez rok urodilo. Najprv sa podáva kapustnica, potom makové opekance s medom a patrí sa, aby bola aj ryba.¹¹⁴

V *Noticiách* v opisoch jednotlivých dedín je tiež niekoľko údajov o zvykoch ľudu. Tak v Šenkviaciach „podľa ich zvyku povoľujú mládeži schôdzky a volia si spomedzi seba kráľa na dva dni. Na túto zábavu je určený sviatok Mláďatiek“. V Malohonte zase: „Na Turíce si volia spomedzi seba *kráľa*, ovenčia ho akýmsi nespôsobným vencom a na druhý deň idú na tanec. Tieto slávnosti sa robia v stodolách pod vedením jedného spomedzi starších, aby sa mládež nerozkošila viac, ako je slušné. Ten istý starší je aj tlmočníkom kráľa. Kráľ mlčí, starší reční, alebo odpovedá, keď je treba. Ak niekto pristúpi pozdraviť kráľa, môže mu podať ruku zahalenú do lajblika. Keď kráľ ide tancovať, prichádza s paličkou. Hneď potom kráľ paličku odhodí a keď ju mladík šikovne neuchyťí,

sám kráľ ho ňou mierne udrie. Nakoniec si kráľ sadne na podušky a začne obedovať, pričom ho parobci pozorne obsluhujú. Časť z nich má nariadené byť kráľovi k službám, druhá slušne pozýva ostatných pridať sa k tancu“.145 O turečnom kráľovi (pünkösdy király), ktorého si volí každá ulica, je zmienka aj vo Štvrtku na Ostrove v Bratislavskej stolici.

Údaje o poverových predstavách nášho ľudu sú v prácach M. Bela tiež výnimkou a sú veľmi kusé, ako napríklad zmienka o viere, že vo Zvolenskej stolici sú určití ľudia schopní premieňať sa na vlkov, alebo že v Zemplíne veria na strigy.146 Zdá sa, že túto problematiku M. Bel nezakomponoval do systému svojho záujmu o ľud tak isto, ako napr. neprejavil záujem o rozprávky, ktoré sa v nasledujúcom storočí dostali zase do centra pozornosti našich bádateľov. S Belovým záujmom o dejiny obyvateľov jednotlivých oblastí a národov Uhorska skôr korešponduje snaha začleniť do svojich prác historické povesti o hradoch, založení miest, významných geografických lokalitách. Ani tieto nie sú však veľmi početné a majú dvojaký charakter. O významných hradoch (Bratislava, Štiavnica a pod.) zaznamenáva šľachtické povesti — o ich majiteľoch, ich účasti na rôznych bitkách, o ich láskach, šťastí a nešťastí. Druhé, ktoré si rozprával ľud, sú ešte menej početné. Tak napr. v Liptove je záznam o zručaninách hradu pri obci Turík, kde jeho bývalý majiteľ Euclius nepomohol obyvateľom v biede a preto sa mu všetko obilie premenilo na kameň.147 V Gemeri sa spomína povest o pastierovi Bebekovi, ktorý našiel poklad a založil sedem zámkov.148 Uvádza sa aj povest o vzniku hradu Strečno a o jeho šašovi „bolondášovi“, ktorého volali „Butzko“.149 Z Oravy máme údaj o vrchu Lietavec, ktorý sa tak volá preto, lebo raz sa tu niekto pokúšal lietieť ako Daidalos a Ikarus.120 Pôvod mena obcí

Žarnovica a Sebechleby sa vysvetľuje nasledovne: Slováci v Banskej Štiavnici sa obávali tamojších Nemcov, ktorých počet narastal a vyhнали ich. Jedni, ktorí založili dnešnú Žarnovicu, sa im potom, keď sa mali lepšie ako Štiavničania, posmievali: „žereme my vás“. Druhí, keď odchádzali, povedali: „Najdeme my sebe kleby.“

Miestami, v topografických častiach stolíc nájdeme aj poznámky o rôznych prezývkach a posmeškoch. Tak napr. v Ompitáli-Doľanoch vraj keď chytili zajaca v kapustnísku, napichli ho na kôl, zrejme na výstrahu ostatným; v Šelpiciach merali rozum, v Trnovci v Liptove zase boli známi „trnoveckou pravdou“, Višňučanom sa ich okolie posmievalo pre ich zaobchádzanie s mŕtvymi žobrákmi.121 Uvádza aj humorné príbehy o obyvateľoch Banskej Belej v Honte. V tejto stolici, okrem toho, že vsúvali do reči slovo „ponti“, hovorili často aj „trpou“, z čoho vzniklo „pomenovanie spojené s nadávkou — trpáci“. Toto slovo „nevhodne vkladajú do reči a preto sa volajú trpáci“ aj v Rimavskej Bani, Kocihách a Čerenčanoch v Malohonte.122 V Novohrade zase „používajú často slovo „kre“, ktoré je bez zmyslu a susedia ich posmešne volajú — krekáci“.123

Do podrobného a veľmi zaujímavého opisu mestečka Sebechleby, o ktorom už bola zmienka, je zaradená rozsiahla stať o Geľovi a jeho šibalstvách, ktoré vyviedol Sebechlebčanom, keď bol na návšteve u grófa Koháriho v Čabraku. V dobe, keď ich zaznamenávali pre *Notície*, boli spomienky obyvateľov naňho ešte veľmi živé. Keď sa M. Bel spytoval vo Vyhniach, kde sa chodieval liečiť, staršieho muža zo Sebechlebov na podrobnosti o Geľovi, odkázal ho tento na Sebechlebčanov, ale ho upozornil, aby bol pri vypytovaní opatrný, lebo „postihne vás to isté bičovanie a prúty, ktoré si zaslúžil Geľo“. Na záver rozprávania o vyhánaní draka z jaskyne nad

Sebechlebami je poznámka: „Povestný Geľo bol Slovák narodený v Krupine. Študoval vo Zvolene a v Banskej Bystrici, zomrel a bol pochovaný roku 1712 v Banskej Bystrici“, čiže nie veľmi dávno pred zapísaním jeho šibalstiev, čo vysvetľuje aj zmienený vzťah k nemu.

Z Oravy máme podrobný záznam o tom, ako Juraj Thurzo vybral po latinsky hovoriacich oravských sedliakov a poslal ich za synom do Wittenbergu, kde títo svojou latinčinou, tancom, hudbou a spevom nadchli tamojších mešťanov.¹²⁴

*

Takáto je vcelku tematická paleta údajov o slovenskom ľude v diele Mateja Bela. Je prirodzené, že v rámci jednotlivých tém sa týchto údajov nájde viac, ako sme v našej štúdií mohli uviesť. Vyčerpať ich nebolo ani našou úlohou. Keď hodnotíme zhromaždený materiál o slovenskom ľude ako celok, do ktorého sme ho zoradili, je zrejmé, že ide o nový a doteraz primerane nevyužitý komplex údajov, ktorý je v mnohom prekvapením. Spresňuje náš obraz o dobovom zameraní záujmu o ľud a prináša konkrétny a cenný materiál, v niektorých prípadoch neočakávané ucelený, častejšie stručný a náčrtkovitý. Aj v takých prípadoch ide však o údaje, ktoré môžu byť podnetom pre sledovanie existencie javu v ďalších ob-

dobách. Tento materiál v mnohom posúva hranice možností nášho bádania o viac ako sto rokov do minulosti. Významná je aj skutočnosť, že Matej Bel upozorňuje na diferenciálne prvky, ktoré sú v ľudovej kultúre podľa neho akoby zakotvené a pokúša sa upozorniť na etnické špecifiká jednotlivých národov v Uhorsku práve na základe vybraných javov ľudovej kultúry.

Keď údaje o ľude, na ktoré sme upozornili, nevytrhávame z prác M. Bela, ale sledujeme ich začlenené do obsahu jednotlivých statí v pôvodnom zmysle, získame výnimočný obraz o atmosfére vtedajšej doby, o živote a dianí v našich mestách a mestečkách, v ktorých prevažoval roľnícky charakter, o čulom obchodnom ruchu, remeselnej zručnosti, pracovitosti a podnikavosti nášho ľudu, o jeho reakciách na rôzne situácie, o jeho povahových vlastnostiach v najširšom slova zmysle. Vyťaženie cenného obrazu týchto nesmierne vzácnych reálií, ukrytých v prácach Mateja Bela o pulzovaní života nášho ľudu v prvej polovici 18. storočia, bude však možné iba vtedy, keď sa z jeho diela nebudú robiť len výňatky z rôznych aspektov, ale keď sa preloží v takej podobe, v akej bolo koncipované. Tristoročné jubileum narodenia Mateja Bela zaiste pomôže nielen osvetliť a zhodnotiť význam jeho diela a osobnosti pre jednotlivé vedné disciplíny, ale napomôže aj vydaniu prekladov niektorých jeho prác.

POZNÁMKY

* J. OBERUČ v doteraz najrozsiahlejšej práci o M. Belovi, *Matthieu Bel, un piétiste en Slovaquie* (Strasbourg 1936), uvádza na konci úplný zoznam Belovej pozostalosti podľa archívov a knižníc aj so signatúrami. Takmer celá Belova pozostalosť (všetky Notície) je vo fotodokumentácii Ústavu historických vied SAV v Bratislave a je bádateľom prístupná. Pretože sme v tejto štúdií používali v niektorých prí-

padoch xerokópie originálu, niekedy odpisu, nepovažujeme za účelné v prípade Notícií udávať signatúry. Usilujeme sa vôbec o čo najúspornejší poznámkový aparát. V prípade tlačených Notícií uvádzame skratku Not. a stranu, v prípade rukopisných skrátený titul, časť, kapitolu a paragraf. Podobne uvádzame aj dielo *De re rustica*. Pri uvádzaní miest, mestečiek a obcí poznámky zväčša nedávame.

- Čitateľ v Notíciách príslušnej župy ľahko zistí, kde sa o nich píše.
- 1 CARRÉ, J. M.: *Le piétisme de Halle et la philosophie de la lumére*. Paris 1913.
 - 2 Listy M. Bela P. Rádayovi zo dňa 12. júna a 25. novembra 1718. Ráday G. könyvtár Budapest, II/75—104. Fotodokumentácia ÚHV SAV.
 - 3 OBERUČ, J., c. d., s. 20 n.
 - 4 Vzorové notície stolice, konkrétne pre Spiš, vypracoval pre *Belov Hungariae antiquae prodromus (Norimbergae 1723)* jeho banskobystričský spolužiak, rektor ev. školy v Kežmarku, Juraj Bohuš: *Historia comitatus Scepusiensis* (s. 69—124).
 - 5 V *Not. com. Zoliensis* napr. pri Sliachi v poznámke sľubuje, že raz napíše stať O uhorských kúpeľoch (*Not. I.*); v *Not. com. Barchiensis (Not. IV)* pri Kremnici zase, že podrobnejšie o nerastoch bude písať v *Popise kovov Uhorska* atď.
 - 6 Celá rkp. pozostalosť Belovho „veľkého projektu“ vlastivedného výskumu Uhorska sa nachádza v Ráday G. könyvtár, K. O. 9, K. O. 10, K. O. 12, K. O. 13, xerokópie v ÚHV SAV.
 - 7 BEL, M. a kol.: O svätøjurskom víne. Preložil a na vydanie pripravil J. Pavelek. Vyd. Obzor, Bratislava (v tlači).
 - 8 List M. Bela P. Rádayovi z 18. decembra 1727. Ráday G. könyvtár Budapest, II/75—104. Fotodok. ÚHV SAV.
 - 9 List M. Bela J. Ch. Deccardovi z júna 1738. *Epistolarum familiarum M. Belli collectio ab anno 1738, Lib. II. Dec. II. Nro. 6*, Ráday G. könyvtár. Fotodok. ÚHV SAV.
 - 10 List N. Kleina akémusi Amtsrichterovi zo dňa 1. augusta 1779. Széch. könyvtár, fol. lat. 276, s. 212. Bližšie PETROV, A.: *M. Bel. Tractatus de re rustica*. Věstník Král. Čes. Spoloč. Nauk. Tř. I, 1924, s. 15.
 - 11 Poľnohospodárske múzeum v Nitre a vydavateľstvo Tatran v Bratislave pripravujú vydanie prekladu tohoto diela.
 - 12 BEL, M.: *De vestiaria et moribus Hungarorum*. Ráday G. könyvt. K. O. 13, s. 13, (18).
 - 13 *Epimetra II. De populis Hungariae eorumque moribus*. Tamtiež, s. 5.
 - 14 *De vestiaria et moribus Hungarorum. Membrum II. De moribus et consuetudinibus Hungaricis*, § IV. Tamtiež, 17—18.
 - 15 BEL, M.: *Humillima declaratio. Posonii 1720. d. 29 oct.* Belovo vyjadrenie k tejto záležitosti, ktoré vypracoval na príkaz dekrétu cisára Karola VI. z 2. augusta 1720, *Litterae aliquos M. Belli ad diversos et diversorum ad eundem. Bibliotheca, Esztergom 11. cim. Hist. VII. c. 3, s. 114—118. Fotodok. ÚHV SAV.*
 - 16 List M. Bela J. Bohušovi zo dňa 1. mája 1721. RÖSEL, H.: *Listy M. Bela v Nemecku. Slov. Liter. 4. 1957, s. 235.*
 - 17 Listy J. Buchholtza M. Belovi zo dňa 14. februára 1719. OBERUČ, J.: *Črty zo života a diela M. Bela*. Bratislava 1940, s. 31—35.
 - 18 Ide o kresbu, ktorú dal v dvadsiatych rokoch 18. stor. vyhotoviť jeden indexor Gemerskej stolice. Nachádza sa v Belovej pozostalosti v *Bibliotheca v Ostrihome*.
 - 19 Nachádza sa v Belovej pozostalosti v *Bibliotheca v Ostrihome* medzi rkp. Notícií, ale ako jediná nemá titul *Notitia*, ale *Deskriptio Comitatus Gömöriensis*. Spracovaná je podľa Belovej štruktúry, ale napr. pri Rožňave sa veľký požiar v meste r. 1748 spomína ako v minulom roku. Rukopis nie je Belov, ale marginálie áno.
 - 20 *Not. I*, s. 47; 646.
 - 21 *Not. II*, s. 306; *Not. IV*, s. 307—308.
 - 22 *Not. II*, s. 307.
 - 23 VARSÍK, B.: *Husiti a reformácia na Slovensku*. Bratislava 1929.
 - 24 *Descriptio Comit. Gömor. Pars I. Membr. II. Politicum, De incolis...*
 - 25 *Not. II*, s. 403.
 - 26 *Not. II*, s. 41.
 - 27 *Descriptio com. Abaujváriensis. Pars specialis. Membr. I, Sectio I. De libera regiae urbe Cassoviensi § XLIX.*
 - 28 TIBENSKÝ, J.: *Slovensko po Szatmárskom mieri. Hist. Čas. 4. 1956, 340, 341.*
 - 29 *Not. comit. Zempliniensis. Pars generalis. Membr. II. Politicum, De incolis etc.*
 - 30 *Not. IV*, s. 31—32.
 - 31 BEL, M.: *Institutiones linguae germanicae. Levoča 1718, Praefatio.*
 - 32 *Not. comit. Hevesiensis. Pars gen. Membr. II. Politicum. De incolis etc. § 2, § 4.*
 - 33 *Not. III*, s. 155.
 - 34 *Not. III*, s. 170.
 - 35 *Comitatus Békesiensis. Pars gen. Membrum politicum. De incolis § I: „Multi tamen (t. j. Slováci) ad suos redierunt denuo...“*
 - 36 *Tabella cogitationum de publica oeconomia regni Hungariae mense maio 1722 conscripta. Ráday G. könyvtár K. O. 12. Fotodok. ÚHV SAV.*
 - 37 TACITUS, P. C.: *Agricola, Anály, Germánia, História*. Bratislava 1980, s. 47—68.
 - 38 Napr. BARTHOLOMEIDES, L.: *Incltyti superioris Ungariae comitatus Gömöriensis Notitia...*, Levoča 1806—1808. Ďalšie práce sú uvedené v URBANCOVÁ, V.:

- Počiatky slovenskej etnografie. Bratislava 1970, s. 57 n.
- 39 Not. com. Trenchiniensis. Pars gen. Membr. I. Physicum, § VII.
- 40 Not. IV, s. 541.
- 41 Tamtiež, s. 744.
- 42 Not. com. Trenchiniensis. Pars. gen. Membr. I. Physicum, § VII; Not. com. Zempliniensis. Pars. gen. Membr. I. Physicum.
- 43 Not. IV, s. 433—434.
- 44 De re rustica Hungarorum. Pars I. Cap. I. Membr. II, § 8. Ráday G. könyvtár K. O. 12; Fotodok. ÚHV SAV.
- 45 Tamtiež, Pars I. Membr. II. Sectio II, § 10.
- 46 Not. com. Trenchiniensis. Pars generalis. Membr. I. Physicum, § 8.
- 47 Not. II, 399 (M. Bel v tomto prípade o krupinskom víne hovorí v Notíciách Zvolenskej stolice).
- 48 Not. IV, s. 303.
- 49 Not. II, s. 135—140. O deľbe práce vo viničiach hovorí v súvislosti s Jurom pri Bratislave.
- 50 Tamtiež, s. 125 (tu hovorí Bel o trhoch v Pezinku); Not. IV, s. 308—310 (v stati o zamestnaní obyvateľov Nitrianskej stolice); Not. II, s. 543—544 (o zdrojoch výživy obyvateľov Liptova) atď.
- 51 De re rustica, Pars I. Clas. II. Sect. II, § 8.
- 52 Not. com. Arvensis. Pars I. Membr. I. Physicum, § 8.
- 53 De re rustica. Pars I. Clas. II. Sect. II, § 8.
- 54 Tamtiež, Pars I. Clas. II. Sect. II, § 17. O konzervovaní byrnydze pálenkou v Lip-tove a o jej výrobe na Spiši píše aj E. F. Brückmann, v práci ktorého je viac údajov (napr. o lovení rýb za svetla fakiel v Nitrianskej stolici) a reálií zo Slovenska. BRÜCKMANN, E. F.: Observation. itiner. VI, 1729. Relatio XII, XXIII a d.
- 55 Not. IV, s. 305.
- 56 Not. II, s. 398—399.
- 57 Not. IV, s. 435—437.
- 58 Not. II, s. 543, 560.
- 59 Not. IV, s. 543.
- 60 Tamtiež, s. 745.
- 61 Tamtiež, s. 542—545.
- 62 Not. II, s. 197.
- 63 Not. com. Trenchiniensis. Pars I. Membr. I. Physicum, § VIII.
- 64 Not. IV, s. 544.
- 65 Not. II, s. 383.
- 66 Not. IV, s. 543—544.
- 67 Not. com. Arvensis. Pars I. Membr. II, § V.
- 68 Not. II, s. 549—550.
- 69 Not. IV, s. 30.
- 70 V tomto ohľade sú zaujímavé jeho Descriptio com. Gömöriensis a opisy tamojších mestečiek.
- 71 Not. com. Trenchiniensis. Pars I. Membr. I. Politicum De incolis etc., III.
- 72 Not. IV, s. 30.
- 73 Not. IV, s. 100—103.
- 74 Descriptio com. Gömöriensis, Pars II. specialis, sect. II, § 2.
- 75 Not. II, s. 403—404.
- 76 Not. II, s. 543.
- 77 Not. IV, s. 309—310.
- 78 Not. II, s. 550.
- 79 Not. com. Arvensis. Pars I. Membr. I, § IX; Not. II, s. 376.
- 80 Not. com. Arvensis, Pars I. Membr. II, § IV.
- 81 Tamtiež, Pars I. Membr. I, § VII.
- 82 Not. IV, s. 27.
- 83 Pozri pozn. č. 12.
- 84 De re rustica. Pars I. Sect. II. Membr. II, § 13.
- 85 Not. II, s. 139.
- 86 Tamtiež, s. 124—125.
- 87 Not. IV, s. 171.
- 88 Not. com. Zempliniensis, Pars I. Membr. II.
- 89 Not. com. Arvensis. Pars I. Membr. II. De incolis etc., § III.
- 90 De re rustica. Pars I. Caput II. Membr. I. § 1. De villis Hungariae, § 2. Villae rusticae Hungarorum, § 3. Villae in Hungara germanicae, § 4. Villa slavica, § 5. Villa russica, § 6. Villa croatica, § 7. Villa vallachica et rasciana.
- 91 Tamtiež, Villa russica.
- 92 Not. IV, s. 229—231.
- 93 Not. com. Arvensis. Pars I. Membr. II. De incolis etc. § 4.
- 94 Not. II, s. 124—125.
- 95 Not. I, s. 53—54.
- 96 De re rustica. Pars I. Cap. II. § 14.
- 97 Not. com. Trenchiniensis. Pars I. Membr. II. De incolis etc. § 1.
- 98 Not. com. Arvensis. Pars I. Membr. II. De incolis etc. § IV.
- 99 Not. IV, s. 749—750.
- 100 Not. com. Arvensis. Pars I. Membr. II. De incolis etc. § IV.
- 101 Not. IV, s. 230.
- 102 Tamtiež, s. 550.
- 103 Not. IV, s. 31—32.
- 104 Not. com. Arvensis. Pars I. Membr. II. § III.
- 105 Not. II, s. 305.
- 106 Not. com. Zempliniensis. Pars I. Membr. II. De incolis.
- 107 Tamtiež: Descriptio com. Gömöriensis. Pars I. Membr. II. De incolis etc., § IV.

- 108 Not. IV, s. 31.
 109 Not. com. Gömöriensis. Pars I. Membr. II. De incolis etc. § 4.
 110 Bližšie o tom URBANCOVÁ, V., Počiatky, c. d., s. 64—66.
 111 Not. com. Zempliniensis. Pars I. Membr. II.
 112 Not. IV, s. 27—29.
 113 Tamtiež, s. 750.
 114 De re rustica. Pars I. Caput II, § 16.
 115 Not. IV, s. 750.
 116 Not. II, s. 382; Not. com. Zempliniensis. Pars I. Membr. I. Physicum, § V.
 117 Not. II, s. 579—580.

- 118 Descriptio com. Gömöriensis. Pars I. Membr. I. § 2.
 119 Not. com. Trenchiniensis. Pars II. Membr. III. Sect. III.
 120 Not. com. Arvensis. Pars II. Sect. III (pri obci Zázrivá).
 121 Vištučania vraj dávali zomrelým žobrákom ako náhrobníky zašpicatené koly. Not. II, s. 197; Not. IV, s. 678—679.
 122 Not. IV, s. 748.
 123 Tamtiež, s. 303.
 124 Not. com. Arvensis. Pars I. Membr. II. De incolis etc. § II.

МАТЕЙ БЕЛ И СЛОВАЦКИЙ НАРОД

Резюме

В связи с 300-летней годовщиной со дня рождения Матея Бела, основоположника современного краеведения в старой Венгрии и отца сегодняшнего словацкого и венгерского краеведения, авторы статьи предприняли попытку указать на этнографический материал о словацком народе, который находится в обширном труде М. Бела, и на его ценность для сегодняшней словацкой этнографии. М. Бел — „Magnum decus Hungariae“ — был венгерским патриотом, но одновременно словаком (род. 22 марта 1684 г. в д. Очова в Словакии), с обусловленным данной эпохой, но отчетливым словацким национальным самосознанием, что кроме прочего, отразилось в его всегда положительной оценке словацкого народа, его характера, в подчеркивании его таланта, трудолюбия, предприимчивости, причем и в сравнении с остальными нациями, с которыми он встречался в рамках Венгрии.

Над проектом комплексного краеведческого исследования Венгрии М. Бел начал работать в начале 20-х годов 18 века в Братиславе, вначале в качестве ректора ев. гимназии, позднее—священника ев. немецкой церкви, где он в 1749 г. и скончался. В его обширном опубликованном и рукописном наследии, среди которого наиболее известным сегодня является, пожалуй, „Notitia Hungariae novae historico-

-geographica“ — описание отдельных комитатов Венгрии, на передний план выступает его систематический интерес к определенным областям быта людей, которые он включил в свои „Notitia“ как неотъемлемую составную часть структуры произведения. В „Notitia“ описывающих словацкие комитаты, он обращает внимание (кроме характера и процессов ассимиляции) на занятия людей — сельское хозяйство, разведение животных, виноградарство и др., ремесла, торговлю, формы вспомогательных занятий, жилище, питание, одежду, общественную и семейную жизнь, а из обрядов — обряды семейные (рождение, свадьба, похороны). Материал М. Бела, на который указывает статья, уточняет наше представление о направленности интереса к народу в ту эпоху и приносит конкретный и ценный материал о словацком народе — и в интерэтнических соотношениях — который во многом отодвигает границы возможностей этнографических исследований более чем на сто лет вглубь прошлого. Важным является и тот факт, что М. Бел обращает внимание на дифференциационные элементы, которые как бы зафиксированы в народной культуре, и отмечает этнические специфичности отдельных наций в Венгрии именно на основе избранных явлений народной культуры.

Zusammenfassung

Anläßlich des 300. Jahrestages der Geburt Matthias Bels, des Begründers der modernen Heimatkunde im alten Ungarn und des Vaters der heutigen slowakischen und madjarischen Heimatkunde, versuchten die Autoren der vorliegenden Studie auf das ethnographische Material über das slowakische Volk hinzuweisen, das im umfangreichen Werk M. Bels enthalten ist, sowie auf den Wert dieses Materials für die heutige slowakische Ethnographie. Matthias Bel, dem schon von seinen Zeitgenossen der Ehrennamen „Magnum decus Hungariae“ beigelegt wurde, war ein ungarischer Patriot, zugleich aber auch ein Slowake (geb. am 22. III. 1684 in der mittelslowakischen Ortschaft Očová) mit einem zwar zeitgemäß bedingten, aber trotzdem ausgeprägten slowakischen Volksbewußtsein. Dies kam unter anderem auch in seiner stets positiven Bewertung des slowakischen Volkes zum Ausdruck, in der Beschreibung seiner Charaktereigenschaften, im Hervorheben seiner Talente, seines Unternehmungsgeistes und dies auch beim Vergleichen des slowakischen Volkes mit anderen Völkern, mit denen M. Bel im Rahmen Ungarns in Berührung kam.

An seinem Projekt der komplexen heimatkundlichen Erforschung Ungarns begann M. Bel zu Beginn der zwanziger Jahre des 18. Jahrhunderts zu arbeiten, zuerst als Rektor des evangelischen Gymnasiums in Bratislava, später als Pfarrer der evangelischen deutschen Kirchengemeinde in Bratislava, wo er im J. 1749 auch starb. In seiner umfangreichen, teils publizierten, teils handschriftlichen Hinterlassenschaft, aus der heute wohl sein Werk „Notitia Hungariae novae historico-geographica“,

einer Beschreibung der einzelnen Komitate Ungarns, am bekanntesten ist, steht sein systematisches Interesse für bestimmte Lebensbereiche des Volkes eindeutig im Vordergrund. Die Beschreibung dieser Lebensbereiche ist ein fester Bestandteil der Struktur des genannten Werkes. In den Kapiteln dieses Werkes, die sich auf die slowakischen Komitate beziehen, beschreibt er neben dem Charakter und den Assimilationsprozessen die einzelnen Beschäftigungsarten des slowakischen Volkes: die Landwirtschaft, die Viehzucht, den Weinbau, die Handwerke, den Handel, die Formen der Nebenbeschäftigung, die Wohnkultur, die Beköstigung, die Kleidung, das Gesellschafts- und Familienleben, das Brauchtum — insbesondere die Familienbräuche bei der Geburt, bei der Hochzeit und beim Begräbnis.

Das in der Werken M. Bels niedergelegte Material, auf das in der Studie hingewiesen wird, präzisiert unsere Vorstellungen über die damalige Orientierung des Interesses für das Volk. Es enthält auch wertvolle konkrete Angaben über das slowakische Volk, und zwar auch in interethnischen Beziehungen. Dieses Material verlegt in vieler Hinsicht die Grenzen der Möglichkeiten der ethnographischen Forschung um mehr als 100 Jahre in die Vergangenheit zurück. Von großer Bedeutung ist auch die Tatsache, daß M. Bel auf die Differenzierungselemente hinwies, die in der Volkskultur gewissermaßen fixiert sind, und daß er die ethnischen Besonderheiten der einzelnen Völker in Ungarn auf Grund ausgewählter Phänomene ihrer Volkskultur schilderte.

Slovenský národopis

Časopis Národopisného ústavu Slovenskej
akadémie vied

Ročník 32, 1984, číslo 1

Vychádza štyri razy do roka
Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej
akadémie vied

Hlavná redaktorka
Čl. kor. SAV BOŽENA FILOVÁ

Výkonná redaktorka
PhDr. ZORA VANOVIČOVÁ

Typografia: *Eva Kovačevičová*

Redakčná rada: PhDr. Ján Botík, CSc.,
PhDr. Soňa Burlasová, CSc., doc. PhDr.
Václav Frolec, CSc., PhDr. Viera Gašparí-
ková, CSc., doc. PhDr. Emília Horváthová,
CSc., PhDr. Soňa Kovačevičová, CSc.,
PhDr. Igor Krištek, CSc., PhDr. Milan Leš-
čák, CSc., doc. PhDr. Ján Michálek, CSc.,
PhDr. Ján Mjartan, DrSc., doc. PhDr. Šte-
fan Mruškovič, CSc., PhDr. Viera Nosáľo-
vá, CSc., PhDr. Adam Pranda, CSc., prof.
PhDr. Antonín Robek, DrSc., PhDr. Viera
Urbancová, CSc.

Redakcia: 813 64 Bratislava, Klemensova 19
Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného
povstania, n. p., Martin

Registr. zn. F 7091

Jednotlivé číslo Kčs 20,—; celoročné pred-
platné Kčs 80,—

Rozširuje, objednávky a predplatné prijí-
ma PNS — ÚED, Bratislava, ale aj každá
pošta a doručovateľ. Objednávky do za-
hraničia vybavuje PNS — Ústredná expe-
dícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6,
884 19 Bratislava.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej aka-
adémie vied, 1984

СЛОВАЦКАЯ ЭТНОГРАФИЯ

Журнал Института этнографии Словацкой Ака-
демии Наук

Год издания 32, 1984, № 1

Издается четыре раза в год

«ВЕДА», издательство Словацкой Академии
Наук

Редакторы Д-р Боžена Филова и Д-р Зора
Вановичова

Адрес редакции: 813 64 Братислава, Клемен-
сова 19

SLOWAKISCHE VOLKSKUNDE

Zeitschrift des Ethnographischen Institutes
der Slowakischen Akademie der Wissen-
schaften

Jahrgang 32, 1984. Nr. 1. Erscheint viermal
im Jahre

Herausgegeben vom VEDA, Verlag der
Slowakischen Akademie der Wissenschaf-
ten

Redakteure PhDr. Božena Filová und
PhDr. Zora Vanovičová

Redaktion: 81364 Bratislava, Klemenso-
va 19

SLOVAK ETHNOGRAPHY

Journal of the Ethnographic Institute of
the Slovak Academy of Sciences

Volume 32, 1984, No. 1

Published quarterly by VEDA, the Pub-
lishing House of the Slovak Academy of
Sciences

Managing Editors PhDr. Božena Filová
and PhDr. Zora Vanovičová

Editor: 813 64 Bratislava, Klemensova 19

L'ETHNOGRAPHIE SLOVAQUE

Revue de l'Institut d'Ethnographie de
l'Académie slovaque des sciences

Anné 32, 1984, No. 1

Parait quatre fois par an, Editions de VE-
DA, maison d'édition de l'Académie slova-
que des sciences

Rédacteurs: PhDr. Božena Filová et
PhDr. Zora Vanovičová

Rédaction: 813 64 Bratislava, Klemensova
19

Distributed in the socialist countries by
SLOVART Ltd., Leningradská 11, Brati-
slava, Czechoslovakia, Distributed in West
Germany and West Berlin by KUBON
UND SAGNER, D-8000 München 34, Post-
fach 68, Bundesrepublik Deutschland. For
all other countries, distribution rights are
held by JOHN BENJAMINS, B. V., Peri-
odical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Am-
sterdam HOLLAND

1. *St. Margherita*
 2. *St. Maria*
 3. *St. Antonio*
 4. *St. Giovanni*
 5. *St. Pietro*
 6. *St. Paolo*
 7. *St. Andrea*
 8. *St. Matteo*
 9. *St. Giacomo*
 10. *St. Filippo*
 11. *St. Nicola*
 12. *St. Vitale*
 13. *St. Eusebio*
 14. *St. Primitivo*
 15. *St. Apollonia*
 16. *St. Agata*
 17. *St. Lucia*
 18. *St. Rosa*
 19. *St. Caterina*
 20. *St. Margherita*
 21. *St. Maria*

60. *St. Maria*
 61. *St. Maria*